

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

**REFORMA SREDNJOŠKOLSKOG OBRAZOVANJA U
HRVATSKOJ SEDAMDESETIH GODINA 20. STOLJEĆA**

Diplomski rad

Helena Perišić

Zagreb, 2019.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za pedagogiju

**REFORMA SREDNJOŠKOLSKOG OBRAZOVANJA U HRVATSKOJ
SEDAMDESETIH GODINA 20. STOLJEĆA**

Diplomski rad

Helena Perišić

Mentor: dr. sc. Štefka Batinić

Zagreb, 2019.

Sadržaj

Uvod	1
Društveno-politička situacija 1960-ih i 1970-ih godina	4
<i>Društveno-ekonomska reforma</i>	4
<i>1968.-1971.: razdoblje neslaganja i nekohezije u SFRJ</i>	6
<i>Svibanjsko savjetovanje 1968. godine</i>	6
<i>Beograd 1968. godine</i>	7
<i>Zagreb 1968. godine</i>	9
<i>Sveučilište u Prištini</i>	10
<i>Hrvatsko proljeće</i>	11
Reforma srednjoškolskog obrazovanja u SFRJ	15
<i>Odgojno-obrazovni sustav u SR Hrvatskoj do 1975. godine</i>	16
<i>Idejne postavke reforme srednjoškolskog obrazovanja</i>	17
<i>Usmjereno obrazovanje</i>	19
<i>Reforma usmjerenog obrazovanja</i>	19
<i>Zadaci Saveza komunista u razvoju odgoja i obrazovanja</i>	20
<i>Reforma gimnazija</i>	22
<i>Srednjoškolsko obrazovanje i organizacije udruženog rada (OUR)</i>	24
<i>Centri za usmjereno obrazovanje</i>	25
Implementacija obrazovne reforme u SR Hrvatskoj	28
<i>Promjene u obrazovnom sustavu nastale reformom</i>	29
<i>Pripremna i završna faza usmjerenog obrazovanja</i>	29
<i>Podaci stanja i razvoja usmjerenog obrazovanja</i>	35
Problemi reforme i kraj usmjerenog obrazovanja	43
Zaključak	47
Literatura	49

Reforma srednjoškolskog obrazovanja u Hrvatskoj sedamdesetih godina 20. stoljeća

U radu se predstavlja reforma cjelokupnog odgojno-obrazovnog sustava u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, a samim time i u SR Hrvatskoj te njena implementacija. Naglasak je stavljen na reformu srednjoškolskog obrazovanja, točnije na uvođenje usmjerenog obrazovanja kojim su mladi po završetku srednjeg obrazovanja stjecali prvo zanimanje. Ciljevi reforme bili su: ukidanje dualizma obrazovanja (gimnazije i strukovne škole), pružanje jednakih mogućnosti svima u nastavku obrazovanja te smanjenje nezaposlenosti usuglašavanjem obrazovnih i privrednih potreba. Reforma je od prvih dana implementirana u SR Hrvatskoj, dok je provedba iste u drugim republikama kasnila i do nekoliko godina.

Ključne riječi: Šušter Stipe, reforma školstva, usmjereno obrazovanje, Hrvatska

Vocation-oriented education reform in Croatia in the 1970s

The paper presents what led to the reform of the entire educational system in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, particularly in the SR Croatia and the implementation of the reform. Emphasis is placed on the reform of secondary education, namely on vocation-oriented education whereby young people have acquired their first occupation after completing secondary education. The goals of the reform were to abolish the dualism of education (gymnasiums and vocational type of schools), to provide equal opportunities for all who were planning on continuing education, and to reduce unemployment, since the associated labor organizations were in charge of planning educational programs depending on the needs of the workforce. The reform was implemented from the first days in SR Croatia, while its implementation in other republics was delayed by several years.

Key words: Šušter Stipe, education reform, vocation-oriented education, Croatia

Uvod

Reforma školstva koja se 50-ih godina provodila u Narodnoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (od 1963. SFRJ – Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija), a time i u Hrvatskoj kao jednoj od njezinih republika, bila je ponajprije usmjerena na stvaranje uvjeta za dosljedno provođenje obveznog osmogodišnjeg obrazovanja te na prilagođavanje školskog sustava deklariranim potrebama novoga društva. Nakon uvođenja obveznog sedmogodišnjeg obrazovanja neposredno nakon završetka Drugoga svjetskog rata, u Hrvatskoj je već 1951. godine donesen Zakon o narodnim školama kojim je propisano obvezno osmogodišnje školovanje, no tek je saveznim Općim zakonom o školstvu 1958. godine završen reformski proces i regulirani su svi stupnjevi školovanja (Radeka i Batinić, 2015). Uvedena je jedinstvena obvezna osmogodišnja škola (u Hrvatskoj potvrđena i Zakonom o osnovnoj školi 1959. godine), a umjesto osmogodišnje, četverogodišnja gimnazija. Gotovo dva desetljeća kasnije u Jugoslaviji se odgojno-obrazovni sustav ponovno mijenjao. Ekonomska kriza i propast privredne reforme te brojni studentski prosvjedi, naveli su rukovodstvo Saveza komunista Jugoslavije na razmišljanje o promjeni obrazovanja kako bi se riješili ekonomski, ali i društveni problemi u federaciji.

Donošenjem novog Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) 1974. godine te Rezolucije Desetog kongresa Saveza komunista Jugoslavije iste godine, odlučeno je kako će se po prvi put provesti reforma cjelokupnog odgojno-obrazovnog sustava te je za provedbu reforme zadužen Stipe Šušvar. Međutim, najveće promjene osjetile su srednje škole u kojima je uvedeno usmjereno obrazovanje, dok su ostale razine odgojno-obrazovnog sustava doživjele minimalne ili nikakve promjene. Usmjereno je obrazovanje trebalo obuhvatiti sadržaje i oblike obrazovanja kojima bi se pojedinac osposobljavao za obavljanje poslova i zadataka određene stručnosti i stupnja složenosti te za sudjelovanje u samoupravnom odlučivanju. Uvođenjem istog, ukidale su se gimnazije te su se otvarali centri za usmjereno obrazovanje unutar kojih su mladi prve dvije godine pohađali zajedničke osnove koje su pružale veću opću naobrazbu, a u posljednje su dvije godine stjecali znanja i razvijali sposobnosti za zanimanja putem teorijskih predmeta i praktične nastave. Cilj uvođenja takve vrste obrazovanja bio je

pružanje jednakog obrazovanja svim učenicima kojim će oni po završetku srednjoškolskog obrazovanja steći prva zanimanja, no isto tako će svima omogućiti daljnje obrazovanje na fakultetima što do tada nije bilo moguće.

U radu se predstavlja nastanak i implementacija reforme usmjerenog obrazovanja te utjecaj iste na rješavanje društveno-ekonomskih problema kako u federaciji, tako i u SR Hrvatskoj. S obzirom na tematiku kojom se rad bavi, isti možemo svrstati u kategoriju istraživanja povijesti odgoja i obrazovanja. Rad je nastao na temelju analize članaka i knjiga nastalih tijekom provođenja reforme te novijih tekstova koji s odmakom analiziraju proces implementacije reforme.

Diplomski je rad podijeljen u nekoliko većih cjelina. Na početku rada bit će predstavljen povijesni kontekst, odnosno društveno-politička zbivanja tijekom 1960-ih i 1970-ih godina koja su bitno utjecala na mijenjanje odgojno-obrazovnog sustava. U drugom poglavlju predstavljaju se idejne postavke reforme, reforma gimnazije te uvođenje centara za usmjereno obrazovanje i povezivanje odgojno-obrazovnih institucija s organizacijama udruženog rada. Nadalje, treće poglavlje obuhvaća provođenje, odnosno implementaciju reforme usmjerenog obrazovanja koja se može iščitati iz predstavljenih podataka Republičkih samoupravnih interesnih zajednica odgoja i obrazovanja SR Hrvatske te se predstavljaju promjene u odgojno-obrazovnom sustavu uzrokovane samom reformom. Posljednje poglavlje odnosi se na probleme s kojima se usmjereno obrazovanje susrelo poput neuspješnog povezivanja s organizacijama udruženog rada te će biti riječi i o samoj propasti usmjerenog obrazovanja u Hrvatskoj, ali i u ostatku bivše države.

Jugoslavenski odgojno-obrazovni sustav, pogotovo usmjereno obrazovanje, bitan je dio suvremene povijesti školstva i pedagogije te je važan za shvaćanje razvoja hrvatskog odgojno-obrazovnog sustava. Bez obzira na njegovu važnost, hrvatski pedagozi ovaj dio povijesti pedagogije ne istražuju. Literatura, koju je moguće pronaći o ovoj temi, je ponajviše iz razdoblja provođenja reforme. Povezano s tim, suvremenu literaturu o usmjerenom obrazovanju i općenito o obrazovanju nakon Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1974. godine, napisali su ekonomisti, sociolozi i antropolozi. Upravo to je jedan od razloga zašto je reforma usmjerenog obrazovanja odabrana za temu ovog rada.

S obzirom na vrijeme u kojem je provođena reforma te cenzuru medija koja se provodila u SFRJ, nije bilo moguće pronaći mišljenja i argumentacije kritičara usmjerenog obrazovanja. Kako bi se ipak predstavile i kritike određenih promjena, u radu se spominju kritike koje je u svojim radovima navodio, jedan od provoditelja reforme, Stipe Šuvar.

Društveno-politička situacija 1960-ih i 1970-ih godina

Od osnutka socijalističke Jugoslavije pa sve do njenog raspada, društveno-politička situacija je bila izrazito turbulentna. Do brojnih promjena koje su snažno utjecale na društveni i politički život u SFRJ, ali i u SR Hrvatskoj došlo je u razdoblju 1960-ih i 1970-ih godina.

Društveno-ekonomska reforma

Početak 1960-ih godina jugoslavenska je privreda počela stagnirati što je dovelo do ekonomske krize, odnosno vidljivi su znakovi drastičnog usporavanja ekonomske aktivnosti, a paralelno s usporavanjem dolazi do povećanja cijena i nelikvidnosti poduzeća (Trojak, 2015). Zbog neuspjeha privredne reforme iz 1961. godine, Savez komunista Jugoslavije se okreće novoj društveno-ekonomskoj reformi koja je službeno objavljena u srpnju 1965. godine. „Suština problema zapravo je bila ne toliko u tome da je jugoslavenska privreda zapala u pad katastrofalnih razmjera – već u činjenici da je nakon velikog gospodarskog rasta prethodnih dekada došlo do određenih zastoja, do usporavanja napretka, te samim time i zastoja u rastu životnog standarda i opadanja kupovne moći.“ (Trojak, 2015, str. 14).

Među najvažnijim ciljevima reforme bilo je jačanje socijalizma i razvijanje samoupravljanja direktnih proizvođača. Navedeni cilj predstavljao je princip u čijem se pravilnom implementiranju u sustav vidjelo rješenje za nagomilane probleme državnih poduzeća. Razrada radničkog samoupravljanja smatrala se jednim od kamena temeljaca društveno-ekonomske reforme (Trojak, 2015). Preuzimanje kontrole u tvornicama putem radničkih savjeta trebalo je omogućiti smanjenje uloge države u diktiranju smjerova ekonomije. Kako bi se poduzeća osamostalila u donošenju odluka, rasformirani su svi investicijski fondovi (savezni, republički i lokalni), a sva njihova sredstva prenesena su u banke, odnosno u kreditne fondove (Bilandžić i Tonković, 1974, prema Trojak, 2015). Tijekom provedbe reforme uočeno je kako je mjera, čiji je cilj bio povećanje efikasnosti poduzeća i omogućavanje samostalnosti u donošenju vlastitih odluka, bila neuspješna i kontraproduktivna jer su se banke opredijelile za stjecanje profita, umjesto za podređivanje interesima gospodarstva (Klasić, 2012a). Veliki problem efikasnosti

poduzeća predstavljala je stručna sprema zaposlenih, odnosno javila se paradoksalna situacija u kojoj su kvalificirani radnici i stručnjaci zauzimali niže pozicije ili ostajali nezaposleni, dok je nekvalificirano osoblje po političkom ključu dobivalo visoke pozicije u poduzećima te su ostajali na poslovima koje nisu mogli dobro obavljati.

Posljednji cilj društveno-ekonomske reforme predstavljao je brzi razvoj obrazovanja, tehnologije i znanosti. Smatralo se kako će uključivanjem na svjetsko tržište doći do veće razmjene na području tehnologije i znanosti što će dovesti do brzog razvoja, no do toga nije došlo jer nije došlo niti do strukturnih promjena u znanosti. Osim promjena u navedenim granama, trebalo je doći i do bržeg razvoja obrazovanja, no neuspjeh reforme očitovao se i u obrazovanju, o kojem je ovisilo stvaranje kvalitetnih kadrova u znanstvenom i tehnološkom sektoru (Trojak, 2015).

Nakon osnivanja SFRJ jedan od prioriteta u obrazovanju bio je razvoj visokog obrazovanja kako bi se poboljšala kadrovska struktura te kako bi se osigurao opći društveni napredak zemlje. Međutim, takva je politika dovela do nesklada između strukture i potreba školovanja s obzirom da se većina srednjih škola orijentirala na pripremu učenika za više obrazovanje, dok su zanatske škole zapostavljane (Trojak, 2015). S obzirom da se težilo razvoju visokog obrazovanja, broj sveučilišta se od 1938./39. godine sa četiri sveučilišta u Jugoslaviji, povećao na njih šesnaest do 1960./61. godine. Umjesto da se poboljšaju uvjeti za nastavno osoblje i studente u postojećim ustanovama, otvaranjem novih ustanova produbljivala se kriza u visokoškolskom sustavu poput smanjenja iznosa stipendija za studente, loših životnih uvjeta u studentskim domovima i slično. Osim navedenih problema, „porast nezaposlenosti u državi nije išao u prilog studentima – često se na završetak studija gledalo samo kao gubitak studentskih prava i ulazak u svijet nezaposlenih“ (Trojak, 2015, str. 23).

S obzirom da društveno-ekonomska reforma iz 1965. godine nije uspjela ispuniti većinu ciljeva, nastavljen je ekonomski pad što je rezultiralo rastom nezaposlenosti, porastom životnih troškova i smanjenjem životnog standarda, razvoj samoupravljanja nije postigao visoku produktivnost te nije uspio razvoj obrazovanja, tehnologije i znanosti. Sve veća gospodarska kriza te migracija stanovnika u zemlje zapadne Europe doveli su do povećanja nezadovoljstva stanovništva SFRJ. Najviše nade se polagalo u razvoj obrazovanja s obzirom da se smatralo kako će obrazovanje „obrnuti te trendove

povećanjem zaposlenosti i ekonomskog rasta“ (prevela Helena Perišić, Baćević, 2014, str. 34), no ni taj cilj nije realiziran.

1968.-1971.: razdoblje neslaganja i nekohezije u SFRJ

Neuspjelo provođenje privredne reforme dodatno je produbilo društvenu i ekonomsku krizu u zemlji, a samim time povećalo ionako veliko nezadovoljstvo građana, ali i čelnih ljudi Saveza komunista Jugoslavije. Razdoblje od 1968. do 1971. godine obilježeno je raznim događajima poput prosvjeda i pokreta kojima su građani, ali i političari iskazivali svoje nezadovoljstvo.

Svibanjsko savjetovanje 1968. godine

„Na nužnost rasterećenja, a ne daljnjeg opterećenja privrede, rukovodstvo SR Hrvatske intenzivno je ukazivalo od kraja 1967. godine.“ (Klasić, 2012b, str. 63) Kako bi se moglo rasteretiti privredu, rukovodstvo SR Hrvatske je tražilo raspravu o bilanci federacije, odnosno raspravu o tome koliko i na što točno država troši novac, no vrh Saveza komunista Jugoslavije te rukovodstva ostalih republika žestoko su se protivila hrvatskim zahtjevima te je navedeni zahtjev odbačen. S obzirom da je rasprava odbačena, hrvatsko rukovodstvo je odlučilo upoznati cjelokupnu jugoslavensku javnost o primjedbama koje imaju vezano uz trošenje državnog novca te neuspjele privredne reforme (Klasić, 2012b).

Krajem svibnja 1968. godine na inicijativu Izvršnog komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske održano je savjetovanje čiji je cilj bio upoznati „javnost sa stavovima čije je odbacivanje na saveznoj razini hrvatsko rukovodstvo smatralo pogrešnim“ (Klasić, 2012b, str. 64). Miko Tripalo je smatrao kako rasprava o stanju u državi mora biti javna, odnosno kako se rasprava ne smije voditi isključivo unutar partije, već u cijelom društvu jer će jedino tako socijalističke tendencije moći pobijediti te će se tako i privredna reforma moći uspješno provesti. Također, Tripalo smatra kako mora doći do promjene u političkom sustavu, odnosno da se odluke koje su se donosile na državnoj razini moraju prenijeti na republičku razinu i samoupravne organe (Klasić, 2012b). Nakon izlaganja Mike Tripala, uslijedio je govor Savke Dabčević-Kučar koji je ukazao na osnovni problem, odnosno „nepostojanje točne kvantifikacije izvršenja i neizvršenja

planskih pokazatelja, nužne za objektivno dimenzioniranje rezultata privredne reforme“ (Klasić, 2012, str. 66b). Osim Tripala i Dabčević-Kučar, svi ostali govornici na savjetovanju jednako su upozoravali na nedosljednosti u provođenju privredne reforme. Rukovodstvo Izvršnog komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, ali i svi ostali sudionici savjetovanja, uputili su niz kritika na račun savezne ekonomske politike te je njihova inicijativa stabilizacije Hrvatske i Jugoslavije pozitivno prihvaćena u SR Hrvatskoj, no u ostalim republikama reakcije su na savjetovanje i upoznavanje javnosti o problemima bile uglavnom negativne. Hrvatsko rukovodstvo je optuženo za nepoštivanje saveznih organa te za izazivanje političke krize iznošenjem vlastitih stavova u javnost (Klasić, 2012b). Nekoliko dana nakon Svibanjskog savjetovanja u Beogradu su izbile studentske demonstracije te je srbijansko rukovodstvo okrivljavalo hrvatsko rukovodstvo i njihovo obraćanje javnosti za negativni utjecaj poruka koji je doveo do istih demonstracija.

Beograd 1968. godine

U razdoblju od 1966. do 1968. godine, studenti i profesori jugoslavenskih sveučilišta pisali su pisma te održavali diskusije i demonstracije kao znak podrške studentima u cijelom svijetu (Baćević, 2014). U proljeće 1968. godine fokus studentskog aktivizma premješta se s međunarodnih na domaće probleme. Prvenstveno su se bavili studentskom problematikom poput materijalnih uvjeta i studentskog samoupravljanja, no kasnije sve glasnije počinju kritizirati stanje u jugoslavenskom društvu (Klasić, 2012a). Beogradski, ali i ostali jugoslavenski studenti počeli su otvoreno prozivati vladajuće i zahtijevati ostavke pojedinih političara. Veliku ulogu u studentskom aktivizmu odigrali su profesori praksisovci s beogradskog i zagrebačkog sveučilišta koji su održavali razne tribine te slali motivacijske poruke.

„Prvi ozbiljni sukob između studenata i policije u Beogradu dogodio se 2. lipnja 1968., nakon naizgled slučajnog incidenta između studenata iz domova u kampusu i dobrovoljnih radnika u blizini.“ (prevela Helena Perišić, Baćević, 2014, str. 46-47) Točnije, studenti iz Studentskog grada su se okupili pred Radničkim univerzitetom i sukobili s redarima na ulazu. Sukob je eskalirao masovnom tučnjavom i razbijanjem prozora zbog čega je došla policija koja je nastojala rastjerati okupljenu masu. „Incident,

koji je u početku najvećim dijelom karakteriziralo huliganstvo, sve više je počeo dobivati karakter političkog protesta.“ (Klasić, 2012a, str. 117) Na prethodno zauzetom vatrogasnom vozilu počeli su se izmjenjivati govornici koji su držali govore o nepravilnostima u društvu, neopravdanom bogaćenju, jedinstvu radnika i studenata i slično. Odlučeno je da će se organizirano krenuti pred Saveznu skupštinu kako bi se rukovodstvu objasnili studentski zahtjevi, no na putu do skupštine povorka se susrela s kordonom policije gdje je došlo do još jednog masovnog sukoba policije i studenata u kojemu su brojni studenti teško ozlijeđeni (Baćević, 2014; Klasić, 2012a). Iste noći, studenti su organizirali Akcijski odbor koji je organizirao protestne mitinge. Nekoliko dana kasnije, studenti u Studentskom gradu donijeli su dva dokumenta u kojima su formulirali svoje odluke i zahtjeve (Klasić, 2012a). Prvi dokument pod nazivom *Proglas studentima i građanima Beograda* objavljen je u listu *Student* kako bi objasnili javnosti kako i zašto je došlo do sukoba te kako bi negirali lažne napise u beogradskim novinama. Drugi dokument, *Rezolucija studentskih demonstracija*, bio je akcijski politički program beogradskih studenata u kojem su imenovani glavni problemi jugoslavenskog društva: socijalna nejednakost, nezaposlenost, postojanje jakih birokratskih snaga te loša situacija na jugoslavenskim sveučilištima (Klasić, 2012a). Nakon donošenja *Rezolucije* promijenila se taktika studentskih prosvjeda, odnosno prosvjedi su se počeli odvijati mirno i gotovo bez ekscesa. Jedan od razloga promjene taktike je taj što se centar studentskog pokreta premjestio na fakultete u centru Beograda što je rukovodstvu Saveza komunista Srbije i policiji odgovaralo jer su tako studentski pokret mogli lakše držati pod kontrolom.

Kao što je ranije rečeno, veliku ulogu odigrali su sveučilišni profesori, ponajprije praksisovci, koji su predavanjima, tekstovima te brojnim javnim istupima nadahnjivali i poticali studentski aktivizam (Klasić, 2012a). S obzirom na istupe policije prema studentima, profesori i dekani su odlučili proglasiti štrajk u trajanju od sedam dana te su predali ključeve fakulteta studentima. Odluku o sedmodnevnom prekidu nastave i odgode ispita donijelo je nastavničko vijeće na Filozofskom fakultetu, a potom je istu odluku prihvatio Univerzitetski savjet beogradskog sveučilišta. „Kao što je činjenica da su studenti (bez profesora) započeli demonstracije, isto tako je činjenica da su profesori (bez studenata) proglasili štrajk.“ (Klasić, 2012a, str. 143)

Iako je, ranije spomenuta, *Rezolucija studentskih demonstracija* bila prvi politički program, ona nije shvaćena kao konačno rješenje, već kao temelj za izradu novog programa koji je nazvan *Akciono-politički program*. Program se nastavljao na *Rezoluciju*, odnosno istu je dodatno proširio te konkretizirao studentske zahtjeve (Klasić, 2012a). Studenti su zahtijevali jasne kriterije za određivanje visine osobnih dohodaka, zapošljavanje mladih stručnih kadrova te otpuštanje nestručnih kadrova, demokratizaciju svih društvenih i političkih organizacija i slično. Posljednji zahtjevi u *Programu* odnosili su se na probleme u visokoškolskom sustavu obrazovanja poput: ukidanja previsokih školarina, poboljšanja materijalnih uvjeta studenata i slično (Klasić, 2012a). Osim toga, uočena je potreba reforma cijelog školskog sustava (od najnižih do najviših razina) kako bi se uskladile potrebe u gospodarstvu i kulturi, no prije same obrazovne reforme režim SFRJ susreo se s nemirima na Kosovu i u Hrvatskoj (Baćević, 2014; Klasić, 2012a).

Zagreb 1968. godine

Situacija u Zagrebu tijekom tzv. „Lipanjskih gibanja“ izravno je potaknuta događanjima u Beogradu. Odmah nakon vijesti o sukobu studenata i policije kod novobeogradskog podvožnjaka uslijedile su prve reakcije. „U zagrebačkim studentskim domovima već 3. lipnja počinju spontana okupljanja s ciljem davanja potpore beogradskim kolegama i njihovim zahtjevima.“ (Klasić, 2012a, str. 193) Kako bi se izbjegao beogradski scenarij te kako bi situaciju održali pod kontrolom, paralelno s okupljanjem studenata, okupilo se i političko rukovodstvo Zagreba i zagrebačkog sveučilišta. Od samog su početka svi sveučilišni forumi tijesno surađivali s gradskim i republičkim forumima. Cilj je suradnje bio „izolirati „pokret“ prenošenjem svih aktivnosti na fakultete“ (Klasić, 2012a, str. 193) kako bi se spriječile ulične demonstracije i mitinzi u Studentskom centru. Međutim, već dva dana kasnije u Studentskom se centru okupilo više od tisuću studenata. Tijekom zбора su, osim studenata, govore držali i profesori poput Milana Kangrge, Gaje Petrovića, Marka Veselice i slično. Zbor je završio mirno, bez izlaska studenata na ulice, te je izabran akcijski odbor koji je formulirao zaključke skupa u dokumentu *Proglas revolucionarnih studenata Socijalističkog sveučilišta Sedam sekretara SKOJ-a*, dok je Gradski komitet, nezadovoljan prethodno spomenutim dokumentom, istu večer objavili *Proglas Saveza komunista Zagrebačkog sveučilišta* (Klasić, 2012a). U oba proglašenja prevladavali su zahtjevi poput: dosljednog provođenja društveno-ekonomske reforme,

radikalnog rješavanja problema nezaposlenosti te primjena dosljedne raspodjele prema rezultatima rada.

S obzirom na neočekivanu pojavu dva „suprotstavljena“ proglašenja, studenti su se morali opredijeliti za jedan. „U tom trenutku pokazuje se dobra organiziranost i koordiniranost republičkih, gradskih i sveučilišnih foruma SK-a. Po fakultetima i domovima održavaju se partijski sastanci sa ciljem stvaranja kritične mase koja bi prihvatila „Proglas SK“ i prekinula s daljnjim protestnim aktivnostima.“ (Klasić, 2012a, str. 198) Plan mobilizacije što većeg broja pristaša uspio je na skoro cijelom Sveučilištu, osim na Fakultetu političkih znanosti te Filozofskom fakultetu, gdje je kasnije održan skup na kojem su prisustvovali Marko Veselica i Šime Đodan koji je samo još više isprovocirao studente. Isti dan, 6. lipnja, organiziran je miting u Studentskom centru, na kojem su profesori poput Milana Kangrge, Gaje Petrovića i Mladena Čaldarevića bili zaduženi za smirivanje situacije te sprječavanje izlaska studenata na ulicu što su kasnije uspjeli iako su se studenti žustro bunili (Klasić, 2012a). Sljedeći dan, 7. lipnja, Sveučilišni komitet preuzima kontrolu u svoje ruke te sprječavaju bilo kakvo okupljanje na fakultetima i u Studentskom centru te se novi miting nije održao. Nakon toga prestaju bilo kakvi zapisi o organiziranim demonstracijama studenata, a nastava i ispiti nastavljani su prema utvrđenom rasporedu (Klasić, 2012a).

Sveučilište u Prištini

U razdoblju od osnutka SFRJ pa sve do 1968. godine uloženi su sustavni naponi kako bi se integriralo kosovske Albance u jugoslavenski politički sustav, ali i kako bi se unaprijedio razvoj Kosova, koji je bio najnerazvijeniji dio zemlje (Baćević, 2014). Veliki udio savezne pomoći odlazio je u pokrajinu te se na kraju zbog toga stvorila odbojnost u drugim, razvijenijim republikama. Najveći problem za sve stanovnike pokrajine bila je iznimno teška gospodarsko-politička situacija. Iako su se koristile razne metode ubrzavanja razvitka poput raznih poticaja, olakšica, razvoja industrijalizacije, ništa nije pomoglo razvoju Kosova (Klasić, 2012a).

Kada su u studenom 1968. izbile demonstracije, bilo je jasno kako su politike usmjerene na razvoj i integraciju podbacile. Albanci su prosvjedovali protiv vlasti SFRJ zbog onoga što su označili sustavnom represijom i kršenjem njihovih prava, te su zahtijevali šire

političko, kulturno i jezično priznanje, kao i pravo na odvajanje od Jugoslavije, odnosno republički status pokrajine (Baćević, 2014).

Specifičan dio demonstracija odnosio se na obrazovanje, a glavni zahtjev demonstranata, odnosio se na jezična prava. Zahtijevali su osnivanje „nacionalnog“ sveučilišta u Prištini, na kojem bi sva nastava bila na albanskom jeziku. Prema Baćević (2014) demonstranti su također pozivali na jezičnu jednakost u pitanjima javne uprave, odnosno na korištenje albanskog jezika, uz srpskohrvatski, u svim pravnim dokumentima i drugim relevantnim vladinim komunikacijama.

1968. u Prištini su već postojale visokoškolske ustanove koje su imale predavanja na albanskom jeziku, ali su službeno bile dio Sveučilišta u Beogradu. Zahtjev za 'nacionalnim' sveučilištem u Prištini, tada se odnosio ne samo na pravo na visoko obrazovanje na materinjem jeziku, već je imao simboličku vrijednost u jačanju albanskog političkog identiteta u smislu pružanja prostora za obrazovanje intelektualnih i političkih elita koje govore albanski jezik.

Sveučilište u Prištini službeno je osnovano 1969. te je započelo s radom 1970. godine kao neovisna ustanova (Baćević, 2014; Klasić, 2012a). „To se može smatrati presedanom koji je uspostavio obrazac u formuliranju zahtjeva za prava na obrazovanje utemeljenim na specifičnim kulturnim i društvenim identitetima u bivšoj Jugoslaviji.“ (prevela Helena Perišić, Baćević, 2014, str. 58) Rješavanje političke, ali i društvene krize na Kosovu pokazalo je da se određenim zahtjevima može udovoljiti, sve dok se ne pokušava osporiti struktura vladajuće političke moći.

Hrvatsko proljeće

„Treći prosvjed koji je vjerojatno doprinio atmosferi i uvjetima koji su pokrenuli reformu obrazovanja imao je ton nacionalističkog buđenja, no bio je također presječen s određenim liberalnim tendencijama.“ (prevela Helena Perišić, Baćević, 2014, str. 59) "Hrvatsko proljeće" ili "masovni pokret", odnosno MASPOK, trajao je od 1970. do 1971. godine. Drugom polovicom 1960-ih mladi progresivni komunisti (Savka Dabčević-Kučar, Miko Tripalo te Pero Pirker) dolaze na vlast u SR Hrvatskoj, boreći se za daljnju decentralizaciju, demokratizaciju te ekonomsku liberalizaciju u SFRJ. Takva je platforma

smatrana dobrodošlom kao dosljedna dugoročnim težnjama Hrvatske za pravednijim sporazumom u jgoslavenskoj federaciji (Baćević, 2014). Glavne crte argumentacije za pravedniji položaj SR Hrvatske u federaciji kombinirale su ekonomske i kulturne pritužbe. „Na ekonomskom planu, argument je bio da je Hrvatska nerazmjerno doprinosila saveznom proračunu (uglavnom putem doznaka za turizam), dok se većina sredstava preraspodijelila u nerazvijene dijelove Jugoslavije, kao što su Kosovo, Makedonija i Crna Gora. Na kulturnom planu, argument je bio da se hrvatski kulturni i nacionalni identitet neupitno potiskuje politikom Saveza komunista Jugoslavije.“ (prevela Helena Perišić, Baćević, 2014, str.59-60) Na obrazovnom planu, argument je bio da se „netočna“ povijest predaje u školama te se zahtijevala „hrvatizacija“ nastave, odnosno da se u 75% nastave obrađuju teme iz hrvatske povijesti, književnosti te kulture. U travnju 1967. godine 100 uglednih hrvatskih intelektualaca potpisalo je *Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* kojom se zahtijevalo da se hrvatski jezik prizna kao zaseban i jednak službeni jezik federacije, s obzirom da se nakon Novosadskog dogovora službeni jezik federacije nazvao hrvatskosrpskim, odnosno srpskohrvatskim (Baćević, 2014). Također, zahtijevalo se osiguravanje dosljedne primjene hrvatskog književnog jezika u školstvu, javnom i političkom životu, u medijima i slično.

Bez obzira na činjenicu kako su se prethodno napisani prijedlozi usredotočili na osnovno i srednje, a ne na tercijarno obrazovanje, sveučilišta su u Hrvatskom proljeću zauzela vrlo izraženu, ako ne i presudnu ulogu. Sve je započelo u prosincu 1970.godine, kada su na Sveučilištu u Zagrebu održani prvi izbori za studentskog prorektora (osoba koja se trebala baviti studentskim problemima vezanim za upravljanje sveučilištima). „Začudo, umjesto službenog stranačkog kandidata pobjednik izbora pojavio se Ivan Zvonimir Čičak. To je bilo šokantno iz različitih perspektiva: Čičak nije član partije, a povrh svega bio je otvoreni domoljub i katolik. Prije toga odustao je od članstva u službenom savezu studenata zbog samopriznatih "ekstremnih nacionalističkih stavova".“ (prevela Helena Perišić, Baćević, 2014, str. 60) Službeni predstavnici studenata pokušali su osporiti izborne rezultate, rektor Sveučilišta u Zagrebu je za nekoliko dana objavio kako su izbori legitimni. Osim podrške rektora, Čička su podržavali i brojni studenti. U travnju 1971. godine sukob studentskih skupina tijekom izbora za Izvršni odbor zagrebačkog studentskog sindikata završio je daljnjim jačanjem položaja grupe koja se oslanjala desno, opet uz podršku rektora (Baćević, 2014).

Studentski pokret odgovarao je općem raspoloženju u Hrvatskoj te je dobro artikulirao ideološke pozicije iz kojih je masovni pokret nastao. Hrvatski studentski pokret otvoreno je podržao nacionalistički program, izlažući zahtjeve za prava ljudi u Hrvatskoj. U početku je pokret podržavao ustavne reforme i zalagao se za znatnu transformaciju načela ekonomske i političke distribucije unutar federacije.

Irvine (2008) tvrdi da se ključni pokretači Hrvatskog proljeća ne mogu naći ni u ekonomskim prilikama ni u nacionalističkim tendencijama, već u propitivanju strukture federacije: „Stoga promocija političkih reformi hrvatskih komunista u kasnim šezdesetim godinama prošlog stoljeća nije bila samo odgovor na kratka kretanja niti izbijanje napuštene nacionalne ogorčenosti. To je, pak, bio nastavak borbe oko različitih vizija saveznog poretka (i raspodjele moći među nacionalnim skupinama koje je označavala) koja je bila sastavni dio "osnivačkog trenutka" jugoslavenske socijalističke države. Sukob oko konkurentskih koncepata saveznog poretka, naslijeđenog iz partizanskog razdoblja, bilo je odlučujuće obilježje Hrvatskog proljeća i razdoblja reformi koje su do njega dovele.“ (Irvine, 2008, str. 152-153)

Studentski pokret u Hrvatskoj završio je na vrhuncu krize, baš kada se činilo da uzima zamah. Tijekom ljeta 1971. godine atmosfera je postala dinamična i napeta: Hrvatski studentski savez ušao je u sukob s drugim studentskim savezima u Jugoslaviji. 22. studenog 1971. godine hrvatski sveučilišni pokret objavio je kako će Sveučilište u Zagrebu stupiti u štrajk sve dok se ne uvede novi devizni režim. „Emisija deviza bila je jedna od najosjetljivijih točaka vezanih za preraspodjelu republika u jugoslavenskoj federaciji; masovni prihodi od turizma učinili su Hrvatsku poželjnom za ulaganje stranih valuta u Jugoslaviji. Međutim, zatvoreno tržište deviza prisililo je SR Hrvatsku da trguje tim prihodima s drugim republikama po stopi koja za nju nije bila osobito povoljna.“ (prevela Helena Perišić, Kesar, Bilbija i Stefanović, 1990, prema Baćević, 2014, str. 63) U tom trenutku, studenti su se otvoreno udaljili od programa usmjerenog na obrazovanje te su se direktno uključili u pitanja koja se odnose na strukturu federacije.

24. studenog studenti su odlučili proširiti štrajk na druga sveučilišta u Hrvatskoj. Nastavne aktivnosti na sveučilištima potpuno su prestale te je u roku od nekoliko dana oko 30 000 hrvatskih studenata bilo u štrajku. Međutim, odgovor vodstva Saveza komunista u Hrvatskoj bio je poprilično izmiješan. Navodili su kako se slažu s

problemima povezanim s deviznim režimom, no, s druge strane, su oštro kritizirali ponašanje studenata i sveučilišta prilikom provođenja štrajka. Bez obzira na pruženu podršku studentima od strane medija i nekih čelnika Saveza komunista Hrvatske, rukovodstvo Saveza komunista Jugoslavije donijelo je odluku da se štrajk mora prekinuti do 3. prosinca (Baćević, 2014). Tito je sazvao sastanak u Karađorđevu na kojem je ugušen masovni pokret Hrvatskog proljeća.

1. prosinca 1971. godine rukovodstvo Saveza komunista Hrvatske pozvano je u Karađorđevo, na zajedničku sjednicu predsjedništva Saveza komunista Hrvatske i Saveza komunista Jugoslavije. Rečeno im je kako njihova politika znatno odstupa od partijske linije, zbog čega će morati snositi posljedice (Baćević, 2014). Nitko od članova rukovodstva Saveza komunista Hrvatske nije otpušten na licu mjesta jer bi to predstavljalo ozbiljno kršenje pravila i reda partije. Umjesto toga, rečeno im je da se "bave" problemima u svojoj republici, počevši od nacionalističkog pokreta na čelu s Maticom Hrvatskom. 2. prosinca 1971. godine, Tito je na nacionalnom radiju pročitao izjavu koja je u javnosti objavila zaključke donesene na dva sastanka, onom sa Savezom komunista Hrvatske te sa Savezom komunista Jugoslavije. „Nakon nekoliko dana, potrebnih da se stvori iluzija „popularnog zahtjeva“ za njihovim povlačenjem, „trijumvirat“ Saveza komunista Hrvatske (Dabčević-Kučar, Tripalo i Pirker) službeno je dao ostavku na svoje položaje.“ (prevela Helena Perišić, Rusinow, 2008, str. 108) Studenti Sveučilišta u Zagrebu, koji su planirali javne prosvjede protiv ove odluke, uhićeni su. Sastankom u Karađorđevu „ugušen“ je masovni pokret te su nakon sastanka krenula uhićenja i suđenja prosvjednicima i protivnicima režima.

Reforma srednjoškolskog obrazovanja u SFRJ

U razdoblju 1960-ih i početkom 1970-ih godina mnoštvo događaja utjecalo je na promjene u društvenom i političkom životu Jugoslavije. Jedno od najtežih razdoblja života u SFRJ nakon Drugog svjetskog rata bila je velika ekonomska kriza te propast privredne reforme. Upravo ta ekonomska kriza te sve lošiji životni uvjeti i povećanje nezaposlenosti, ukazali su na potrebu reforme cjelokupnog odgojno-obrazovnog sustava koji će biti u potpunosti povezan s privredom.

Iako se radilo o reformi cjelokupnog odgojno-obrazovnog sustava, odnosno reformi predškolskog, osnovnog, srednjeg i visokog odgoja i obrazovanja, najviše se promjena dogodilo na razini srednjoškolskog obrazovanja. Bez obzira na promjene u srednjoškolskom obrazovanju, bitno je spomenuti i neke promjene koje su zahvatile ostatak odgojno-obrazovnog sustava.

U reformi predškolskog odgoja težilo se punom obuhvatu djece organiziranim predškolskim odgojem izvan obitelji kako bi se premostile razlike u odgoju djece te izjednačile razvojne šanse djece u početnim fazama socijalizacije. Još jedan razlog punog obuhvata djece je taj što predškolski odgoj pruža mogućnost stjecanja poželjnih navika, početnih spoznaja o životu, razvoj intelektualnih sposobnosti i slično (Šuvar, 1977). „Obrazovanje predškolske djece bitan je preduvjet obrazovne i kulturne politike i politike ostvarivanja pedagoške demokratizacije u čitavom sustavu obrazovanja. Predškolski odgoj i obrazovanje treba postati sastavni dio sustava odgoja i obrazovanja i treba postići značajno povećanje obuhvata djece predškolskim odgojem.“ (Peruško, 1974, str. 13)

Što se tiče osnovne škole, potrebne su bile dublje promjene u sadržajima i oblicima obrazovanja. Promjene su se trebale odnositi na povezivanje obrazovanja s proizvodnjom i društvenim radom kako bi učenici razumjeli logiku društvenog života te kako bi se djeca na pedagoški primjeren način uključivala u procese materijalne i duhovne proizvodnje. Također, planirano je pri kraju osnovne škole uvesti elemente individualizacije i specijalizacije gdje bi učenici prema vlastitim interesima i sposobnostima birali pojedina obrazovna područja (Šuvar, 1977).

O reformi srednjoškolskog obrazovanja će biti rečeno nešto više kasnije, dok je za reformu visokoškolskog obrazovanja bitno naglasiti kako se težilo isto povezati s udruženim radom na način da se obrazovni proces i istraživački rad prenesu u tvornice te kako je cilj bio da mladi nakon stjecanja prvog zanimanja prvo odlaze u tvornice i druge radne organizacije te potom nastave svoje obrazovanje na fakultetima, odnosno da ne prelaze „iz klupe u klupu“. Osim toga, težilo se i stanju u kojem tvornice vrše odabir za studij, da upis na studij diktiraju potrebe radnog mjesta, odnosno tržište rada te da programi studija proizlaze iz programa tehničkog i društvenog razvoja (Šuvar, 1977). „Usvajajući princip permanentnosti obrazovanja treba rasteretiti nastavne planove i programe od prekomjernih sadržaja, povezivati studij s radnim procesom i reafirmirati izvanredni studij kao studij uz rad, koji nije iznimka već pravilo u sustavu.“ (Peruško, 1974, str. 13)

Odgojno-obrazovni sustav u SR Hrvatskoj do 1975. godine

Prije reforme 1970-ih godina, obrazovanje u Jugoslaviji, a samim tim i Hrvatskoj, bilo je regulirano na saveznoj razini *Općim zakonom o školstvu* iz 1958 godine. Sve republike trebale su uskladiti ovaj zakon sa svojim, pa je tako Sabor NR Hrvatske 1959. godine donio Zakon o osnovnoj školi. „Bitne karakteristike osnovne škole su, prema Zakonu o osnovnoj školi ove: obvezno školovanje traje 8 godina i obuhvaća mladu generaciju od 7. do 15. godine života, osnovna škola je jedinstvena i zajednička za cjelokupnu mladu generaciju, osnovna škola je općeobrazovnog karaktera i ima zadatak pružiti osnove suvremenog općeg obrazovanja, osnovna je škola zavod za svestrani odgoj mlade generacije, a ne samo učilište.“ (Munjiza, 2009, str. 64) Djeca su, dakle, upisivala osmogodišnju obveznu osnovnu školu, u prosjeku, u dobi od sedam godina te su je završavali u dobi od petnaest godina. Po završetku osnovne škole, ovisno o uspješnosti i sposobnosti, mogli su nastaviti obrazovanje u jednoj od sljedećih srednjih škola: gimnazija, umjetnička škola, tehnička škola, trgovačka ili strukovna škola, učiteljska škola i vojna srednja škola (Žilić, 2016). Trajanje srednje škole ovisilo je o vrsti škole, u rasponu od tri godine za trgovačke ili strukovne škole za kvalificirane radnike do pet godina za učitelje, ali u prosjeku oko četiri godine. Nakon što su uspješno završili srednju školu i stekli diplomu, učenici su se mogli upisati na visokoškolsku ustanovu ili ući na tržište rada (Georgeoff, 1982).

Predškolski odgoj sastojao se od nekoliko vrsta, uključujući dnevne centre, internate i vrtiće te ono kao ni danas nije bilo obvezno. Osnovno obrazovanje bilo je obvezno te je trajalo osam godina kao što je i ranije spomenuto. Prve 4 godine obuhvaćale su osnovne razrede, odnosno razrednu nastavu, dok su posljednje 4 godine obuhvaćale gornje osnovne razrede, odnosno predmetnu nastavu (Georgoff, 1982). S obzirom da je osnovna škola jedina obvezna razina, maturanti su se zapošljavali ako su to htjeli. Međutim, većina mladih je nastavljala školovanje u nekoj od ponuđenih srednjih škola. Kao što je ranije navedeno, srednje su škole uključivale gimnazije, umjetničke škole, tehničke škole, trgovačke ili strukovne škole za pripremu kvalificiranih radnika, učiteljske škole te vojne srednje škole, odnosno vojne gimnazije. Polaznici završenog srednjoškolskog programa polagali su maturu te su u tu svrhu dobivali potvrdu, odnosno diplomu o završenom srednjoškolskom obrazovanju. Učenici sa završenom srednjom školom imali su mogućnost ući na tržište rada ili nastaviti školovanje u nekoj od mnogih viših i visokoškolskih ustanova (Georgoff, 1982).

Idejne postavke reforme srednjoškolskog obrazovanja

Najveći zagovaratelj odgojno-obrazovne reforme te osoba zadužena za provedbu iste bio je Stipe Šušar (Baćević, 2014). Stipe Šušar je od 1974. do 1982. godine bio član Izvršnog vijeća Sabora SR Hrvatske, no ono što je važnije je to da je u tom razdoblju bio predsjednik Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu (Pilić, 2005). Opisao je teorijski i ideološki okvir reforme u knjizi „Škola i tvornica“ (Baćević, 2014).

Tijekom provođenja privredne reforme utvrđeno je kako su na brojnim mjestima zaposlene osobe po političkoj liniji koje nemaju kompetencije potrebne za unapređivanje proizvodnje, dok su brojni kvalificirani i visokokvalificirani radnici nezaposleni. Osim toga, velik problem je predstavljala mlada radna snaga koja se obrazovala za zanimanja koja u tom trenutku nisu bila tražena. Razlog tome Šušar (1977) je vidio u raskoraku između škole i tvornice, odnosno u tome što proizvodnja nije informirala školstvo o potrebama tržišta. Osim toga, „jedan od glavnih problema bio je taj što obrazovanje nije dovoljno pripremilo učenike da uspješno uđu u svijet rada, odnosno na tržište rada, i primijene znanja i vještine stečene u svojoj struci“ (prevela Helena Perišić, Baćević, 2014,

str. 34-35). Rješenje problema nedovoljne pripremljenosti za ulazak u svijet rada vidio se u povezivanju škole i tvornice. „Potrebna je uzajamna otvorenost tvornice i škole i takva pozicija jedne i druge da tvornica ne gospodari školom, a niti da škola „proizvodi“ one koji će gospodariti radnicima u tvornici. Između tvornice i škole ne smije postojati odnos potčinjenosti i nadređenosti.“ (Šuvar, 1977, str. 91) Ono što bi se dobilo takvom povezanošću bilo bi to da bi udruženi rad (tvornice) iskazivao svoje obrazovne potrebe, a škola bi, ukoliko je to moguće, svojim obrazovnim programima izlazila u susret ispunjavanju tih obrazovnih potreba. Osim toga, tijekom obrazovanja, uglavnom srednjoškolskog, mladi bi puno više vremena provodili u praksi te bi im to jednog dana omogućilo lakše snalaženje u struci i svijetu rada.

Prema Đurišić (1974) neučinkovitost obrazovanja se očituje na mnogo načina: od „proizvodnje“ neadekvatnih ljudskih resursa u smislu profesije, znanja i vještina koje Šuvar (1977) naziva „školskim škartom“, do visokog postotka napuštanja, ponavljanja i produženja razdoblja učenja. Jugoslavenski je obrazovni sustav opisan kao „statički i hermetički izoliran od promjena u vanjskom svijetu“ (prevela Helena Perišić, Bogavac, 1980, prema Baćević, 2014, str. 35), a posebno je bio izoliran od brzih promjena načina proizvodnje te razvoja znanosti i tehnologije.

Izvori neuspjeha obrazovanja pronađeni su u samoj strukturi tadašnjeg obrazovnog sustava, koji je podrazumijevao „dualizam“ odvajanjem obrazovanja za rad od općenitijeg obrazovanja koji je vodio do sveučilišnog studija (Baćević, 2014). Takav se dualizam prije svega očitovao u strukturi srednjoškolskog obrazovanja, koja je obuhvaćala dvije vrste škola: strukovnu koja je bila usmjerena na praktična i primjenjiva znanja koja su pripremila učenike za direktan ulazak na tržište rada te opće gimnazije čiji su učenici nakon završetka nastavljali obrazovanje u visokoškolskim ustanovama. Navedeni je dualizam dijelio obrazovanje na: obrazovanje za radnike te obrazovanje za intelektualce te se on provođenjem reforme, odnosno uvođenjem usmjerenog obrazovanja pokušao ukinuti jer je smatrano kako svi građani Jugoslavije trebaju kroz obrazovanje postati intelektualcima te da se svima mora omogućiti nastavak daljnjeg obrazovanja na fakultetima (Đurišić, 1974; Šuvar, 1982). Osim toga, u društvu, ali i u obrazovanju, vladao je dualizam škola i kvalifikacija te je on utjecao na izbor zanimanja kod mladeži koji su težili biranju onih zanimanja s kojima bi mogli lakše napredovati u društvenoj

hijerarhiji (Šušvar, 1977). Zamišljeno je kako će se reformom odgojno-obrazovnog sustava ovaj dualizam ukinuti kako bi došlo do promjene na planu izbora zanimanja. Povezano s tim, planirano je uvesti novu kvalifikacijsku ljestvicu koja bi pridonijela drugačijem izboru zanimanja jer „ona ne polazi od podjele radnike i službenike već od manje ili veće složenosti ljudskog rada...” (Šušvar, 1977, str. 97).

Reformom obrazovanja bi se trebalo postići da svaka radna organizacija, tvornica, kulturna ustanova i slično, postane poprište obrazovanja jer su zagovaratelji reforme smatrali kako nije dovoljno da se obrazovanje samo integrira u udruženi rad, već je potrebno da i udruženi rad preuzme konkretne zadatke u sustavu odgoja i obrazovanja (Šušvar, 1977). Smatrano je kako bi samo tako moglo doći do izgradnje društva udruženog rada kojem je SFRJ težila. U takvom bi društvu, radnička klasa i radnici „preuzeli“ sustav odgoja i obrazovanja te ga razvijali na način da iskazuju svoje interese i potrebe u osnovnim organizacijama udruženog rada jer je reforma obrazovanja, koja je Jugoslaviji bila potrebna, ipak bila zadatak širih društvenih snaga, a ne samo odgojno-obrazovnih djelatnika. Razlog zagovaranja reforme cijelog odgojno-obrazovnog sustava te uključivanja organizacija udruženog rada u provođenje iste je što je ona bila ključna za rješavanje svih ekonomskih problema u kojima se federacija našla te je trebala neutralizirati društvenu nejednakost i klasne podjele (Baćeović, 2014; Peruško, 1974; Šušvar, 1977).

Usmjereno obrazovanje

„Usmjereno obrazovanje obuhvaća sadržaje i oblike obrazovanja kojima se, nakon završetka osnovnog obrazovanja, pojedinac osposobljava za obavljanje poslova i zadataka određene stručnosti i stupnja složenosti te za sudjelovanje u samoupravnom odlučivanju.“ (Podrebarac, 1985, str. 248) Programi takve vrste obrazovanja podijeljeni su u sedam stupnjeva stjecanja stručne spreme te uključuju programe za osposobljavanje i usavršavanje. Od prvog do petog stupnja provode se programi za stjecanje stručne spreme unutar srednjeg usmjerenog obrazovanja, dok se šesti i sedmi stupanj odnose na znanstvene programe na fakultetima.

Reforma usmjerenog obrazovanja

„Najcjelovitija reforma obrazovanja u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji provedena je ranih 1970-ih godina, zajedno s ustavnim reformama koje su bitno promijenile ravnotežu snaga i funkcioniranje federacije.“ (prevela Helena Perišić, Baćević, 2014, str. 4) Obrazovanje planirano reformom postalo je poznato kao obrazovanje usmjereno na zanimanje, s ciljem da se jasnije povežu obrazovanje i rad. Kao što je ranije u tekstu spomenuto, reforma je, barem dijelom, potaknuta rastom nezaposlenosti, trajnim socijalnim nejednakostima, ekonomskim padom te brojnim političkim tenzijama.

Reforma je službeno pokrenuta 1975., kao dio dublje transformacije jugoslavenske federacije utjelovljene u Ustavu iz 1974. godine. U duhu novog Ustava SFRJ je definiran novi smjer razvoja obrazovanja te njegovo povezivanje s udruženim radom (Šušvar, 1982). „Sjeme reforme zasijano je u velikom broju dokumenata koji su prezentirali suštinu reforme federacije, posebno u Rezoluciji 10. kongresa Saveza komunista Jugoslavije i Osnovi idejne platforme za samoupravnu transformaciju obrazovanja i osposobljavanja u SFRJ.“ (prevela Helena Perišić, Baćević, 2014, str. 31) Velika novost je bio opći politički smjer ka decentralizaciji kojim se vodila i reforma. Prema ideologiji samoupravljanja, sve odluke vezane uz obrazovanje donesene su na republičkoj, a ne više na saveznoj razini, dok je donošenje određenih odluka preneseno na općine i posebne ustanove poput organizacija udruženog rada i škola (Baćević, 2014).

Prema Rezoluciji Desetog Kongresa Saveza komunista Jugoslavije (1974) i Šušvaru (1977, 1982) glavni cilj reforme odgojno-obrazovnog sustava, odnosno reforme usmjerenog obrazovanja je što veća opća, ali i strukovna naobrazba koja će omogućiti pojedincu potpun razvoj ličnosti te od njega stvoriti intelektualca koji je sposoban samostalno misliti i stvarati.

Donošenjem Zakona o usmjerenom obrazovanju 1982. godine, napušta se podjela na dva stupnja (škole za kvalifikaciju i opće srednje škole s raznim usmjerenjima) te se uvodi obrazovanje za struku čime usmjeravanje počinje od prve godine srednje škole.

Zadaci Saveza komunista u razvoju odgoja i obrazovanja

Prema Rezoluciji Desetog Kongresa Saveza komunista Jugoslavije (1974), Savez komunista Jugoslavije, ali i sve republike i autonomne pokrajine zasebno, moraju ostvariti određene zadatke kako bi razvijali socijalistički samoupravni odgoj i obrazovanje. Ključni zadatak Saveza komunista Jugoslavije je samoupravno udruživanje odgoja i obrazovanja s ostalim materijalnim i nematerijalnim djelatnostima u jedinstveni sustav udruženog rada (Savez komunista Jugoslavije, 1974). Upravo udruženi rad treba preuzeti odgovornost za odgojno-obrazovnu politiku, uključivanje mladih koji završe programe usmjerenog obrazovanja u svijet rada te za usavršavanje radnika i samoupravljanje. „Savez komunista se zalaže za takvu promjenu društveno-ekonomskog položaja polaznika usmjerenog obrazovanja, učenika i studenata, u kojem će se njihova prava i obaveze zasnivati na društvenim dogovorima između odgojno-obrazovnih organizacija i zajednica obrazovanja, odnosno organizacija udruženog rada.“ (prevela Helena Perišić, Savez komunista Jugoslavije, 1974, str.5) Na taj se način polaznici usmjerenog obrazovanja povezuju s navedenim organizacijama prije ulaska u svijet rada te se izjednačavaju s radnicima koji se iz radnog odnosa vraćaju u obrazovanje kroz usavršavanja ili nastavkom obrazovanja na fakultetima. Nadalje, socijalistički odgoj i obrazovanje mora doprinositi razvoju slobodne, svestrano razvijene ličnosti te je obrazovanje „činilac razvoja socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa i proizvodnih snaga društva“ (prevela Helena Perišić, Savez komunista Jugoslavije, 1974, str. 6).

S obzirom na ranije spomenutu potrebu povezivanja obrazovanja i udruženog rada te obrazovanja i potreba privrede, Peruško (1974) navodi još jedan fundamentalni zadatak Saveza komunista, ali i cijelog društva, a to je povezivanje obrazovanja i rada. „Rad u procesu nastave ne treba shvatiti prvenstveno ni isključivo kao manualni rad, iako i on ima svoje puno odgojno opravdanje, a niti samo kao povremenu praksu u radnim organizacijama, već kao metodu izvođenja nastave i obrazovnog procesa kao cjeline.“ (Peruško, 1974, str. 6) Povezivanje ove dvije djelatnosti važno je zato što mladi svladavanjem različitih radnih problema u stvarnom radnom procesu razvijaju vlastitu kreativnu ličnost sposobnu rješavati kompleksne životne i radne probleme. Osim toga, povezivanje obrazovanja i rada omogućuje pripremanje mladih za direktan ulazak u svijet rada te pruža osnovu za nastavak školovanja (Peruško, 1974).

Povezano s Rezolucijom, Šuvar (1975) upozorava na najvažnije zadatke kako bi se djelatnost odgoja i obrazovanja paralelno s društvom mijenjala. Vrlo bitan zadatak predstavlja ulaganje sredstava i truda kako bi mladi, ali i odrasli, stekli kvalitetno osnovno obrazovanje te nakon njega iznimnu usmjerenu naobrazbu koja im je potrebna za obavljanje posla. S obzirom na veliku stihijsku ekspanziju usmjerenog obrazovanja koja je dovela do velike nepovezanosti mreža škola i potreba privrede, potrebno je ekspanziju racionalizirati te škole i profesije uskladiti s potrebama za određenim radnim mjestima (Šuvar, 1975). Također, bitan zadatak bio je uključivanje što većeg broja mladih u usmjereno obrazovanje. Šuvar (1975) naglašava kako srednje usmjereno obrazovanje treba najmanje trajati tri godine nakon kojeg se nadovezuju više i visoko obrazovanje te kasnije i poslijediplomski studij, što na kraju dovodi do toga da je potrebno postići da mladi u usmjerenom obrazovanju provedu od tri do deset godina. Razlog minimalno trogodišnjeg srednjeg usmjerenog obrazovanja Šuvar (1975) vidi u pružanju stjecanja opće kulture i naobrazbe svima. Zadatak Saveza komunista Jugoslavije, povezan s jednakim stjecanjem opće kulture i naobrazbe, čini i reforma opće srednje škole, u trajanju od dvije godine, na koju bi se nadovezala završna dionica srednjoškolskog obrazovanja, odnosno strukovno opredjeljenje mladih unutar usmjerenog obrazovanja (Šuvar, 1975).

Reforma gimnazija

Ranije je spomenuto kako je u jugoslavenskom obrazovnom sustavu vladao dualizam između strukovnih škole koje su obrazovale mlade za direktan ulazak na tržište rada te gimnazija koje su obrazovale mlade za nastavak obrazovanja na fakultetima. Reformom srednjoškolskog, odnosno usmjerenog obrazovanja planiralo se „ukinuti“ gimnazije u cilju ukidanja navedenog dualizma. Prema Šuvaru (1977), gimnazije su mlade odgajale za „bijeg“ od radničke klase te su davale mladima iluzije da su predodređeni za vrhunska zvanja u društvu, bez obzira na stvarne sposobnosti pojedinca. Kada govorimo o „ukidanju“ gimnazija, ne mislimo na potpuno ukidanje takvih škola i uvođenje jedino strukovnih škola, već na spajanje gimnazije i strukovne škole u jednu školu koja će jednako obrazovati svakog učenika i za nastavak obrazovanja na fakultetu te za prvo zanimanje po završetku škole. „Nije istina da ukidamo gimnaziju, već težimo tome da sve škole postanu gimnazije što se tiče količine i kvalitete opće naobrazbe i opće kulture. Ukidamo gimnaziju samo u onoj njenoj dimenziji da nije vezana uz svijet društvene

proizvodnje i uz konkretna radna ljudska mjesta, već je bila privilegirana škola koja je odabirala one koji će automatski ići na studij, bez obzira na potrebe udruženog rada. U toj dimenziji gimnaziju trebamo ukinuti. U ovoj drugoj dimenziji: da najbolje razvija intelektualne sposobnosti svaku školu trebamo napraviti gimnazijom. U tome je bit i tajna onog za čime težimo.“ (Šuvar, 1982, str. 120) Svilokos (1974) navodi kako se u Jugoslaviji težilo radikalnijoj reformi dotadašnjih gimnazija, no ne i likvidaciji istih, jer se vjerovalo kako će reforma gimnazija, ukoliko se vodi prema „Idejnim osnovama samoupravnog socijalističkog preobražaja odgoja i obrazovanja“, još više pridonijeti razvitku obrazovanja i privrede u budućnosti.

Međutim, određeni krugovi su pružali izrazit otpor reformi gimnazije jer su tvrdili kako se reformom ukida jedina dobra vrsta (Šuvar, 1982). Razlog protivljenju bio je taj što učenici „ne bi“ dobivali onoliko općeg obrazovanja koliko su ga dobivali učenici u gimnazijama, ne bi razvijali intelektualne i radne sposobnosti, i upravo zbog svega toga ne bi bili u mogućnosti nastaviti obrazovanje na fakultetima. Predvodnici reforme su takve prozivke i kritike odbacili argumentirajući kako je reforma obrazovanja hitno potrebna jer je samo jedna četvrtina jugoslavenske mladeži pohađala gimnazije, dok su preostale tri četvrtine pohađale „loše“ strukovne škole te zašto privilegirati jednu četvrtinu učenika slanjem u dobru školu, a tri četvrtine srednjoškolaca ugrožavati slanjem u loše škole (Šuvar, 1982). Oni koji su podržavali reformu izlaz iz navedenog problema vidjeli su u postizanju što veće jednakosti mladih i što boljem obrazovanju koje će omogućavati i osposobljavanje za radno mjesto te za nastavljavanje školovanja. Reforma se mogla provesti tako da se sve škole pretvore u gimnazije, odnosno općeobrazovne škole, no u tom slučaju bi svi mladi odlazili na studij, a ne na radna mjesta (Šuvar, 1982). Kako bi se takva situacija izbjegla, odlučeno je gimnazije i ostale strukovne škole preobraziti u novu vrstu škola. Nekoliko godina nakon početka reforme uočeno je kako su učenici dobivali mnogo veće opće obrazovanje, nego što su dobivali prije reforme (Šuvar, 1982).

Osim stjecanja većeg općeg obrazovanja i opće kulture, reformom obrazovnog sustava otvorena je mogućnost upisa na fakultete svim srednjoškolcima. „Omladini koja se u drugoj fazi srednje škole priprema za zanimanje trećeg stupnja složenosti (zapravo dosadašnja sprema kvalificiranog radnika) otvoren je također put i prema studiju, i to s mogućnošću da, bez obzira na to za koju se struku na tom stupnju osposobila, upiše bilo

koji studij, ako s uspjehom prođe za sve obavezan i ravnopravan kvalifikacijski postupak.“ (Šuvar, 1982, str. 84) Može se reći kako su promjene u strukturi srednje škole utjecale na porast aspiracija mladih za upis na studij te su svakako otvorile vrata mladima koji se pripremaju za proizvodna i radnička zanimanja da upišu fakultete što je pridonosilo dualizmu u obrazovanju za radnike i intelektualce.

Srednjoškolsko obrazovanje i organizacije udruženog rada (OUR)

Ideal Saveza komunista Jugoslavije bila je što veća naobrazba i kultura svih te što ranije osposobljavanje za prva životna zanimanja. „Svako daljnje obrazovanje trebalo bi se postizati iz rada i uz rad, i to ne kao privatno obrazovanje u slobodnom vremenu, već kao pravo i dužnost u radnom vremenu, i to ne kao obrazovanje samo u školi i na fakultetu već i kao obrazovanje tamo gdje se radi i živi, u svakoj instituciji društva. (Šuvar, 1982, str. 49) Uvođenjem obrazovanja u sve druge društvene i privredne institucije težilo se deskolarizaciji obrazovanja. Točnije radilo se o tome da se htjelo pokazati kako škola „mora odustati od ambicije da organizira cijeli obrazovni proces i u cijelosti ga drži pod svojom kontrolom, da ga zatvara u svoje zidove.“ (Šuvar, 1982, str. 18) Na taj način u obrazovanje su ulazili stručnjaci iz udruženog rada s kojima bi učenici mogli provjeravati teoretsko znanje, provoditi stručnu praksu i samoobrazovanje u radnim aktivnostima. Osim toga, cilj je bio u redovno obrazovanje uvesti što više radne prakse i radnih aktivnosti, ne kako bi se mlade iskorištavalo, već kako bi od najmanjih nogu mladi shvatili da trebaju živjeti od svog rada te da obrazovanjem postaju stvaralačka bića (Šuvar, 1982).

Organizacije udruženog rada imale su ključnu ulogu u reformi srednjoškolskog obrazovanja. Organizacije udruženog rada su bile zadužene za osiguravanje stručne pretpostavke za programsko i organizacijsko prilagođavanje obrazovanja potrebama rada. Stručne pretpostavke se prvenstveno odnose na: „planiranje kadrova i utvrđivanje obrazovnih potreba, utvrđivanje nomenklature zanimanja, definiranje obrazovnih profila te izradu nastavnih planova i programa“ (Jergović, 1977, str. 360). Njihov zadatak, kao što je već navedeno, bio je da informiraju obrazovne institucije o vlastitim potrebama radne snage te tako razvijaju obrazovanje, ali i privredu. Osim toga, u radnim organizacijama provođeni su dijelovi programa usmjerenog obrazovanja (Bulović, 1977).

Organizacije udruženog rada su sudjelovale u početnoj fazi obrazovanja, kada je učenicima omogućeno da samo na površnoj razini uđu u radne organizacije radi upoznavanja sa samoupravljanjem, tehnološkim procesima i sl., potom su sudjelovali u daljnjim fazama usmjerenog obrazovanja u kojima su učenici uključivani u proizvodne prakse, bili su zaduženi za osiguravanje potrebnog kadra i opreme, za organizirano prihvaćanje učenika u rad i preuzimanje brige za učenikovo daljnje osposobljavanje te na kraju i za organiziranje permanentnog obrazovanja i usavršavanja svih zaposlenih (Jergović, 1977).

„Povezivanje odgojno-obrazovnih organizacija s organizacijama udruženog rada materijalne proizvodnje i društvenih djelatnosti, nužnost je koja proizlazi iz karakteristika i koncepcije preobražaja odgoja i obrazovanja.“ (Bakica i Škrabić, 1977, str. 193) Vezu navedenih organizacija morala je karakterizirati svestranost odnosa, odnosno otvorenost škola prema tvornici, ali i tvornice prema školi. „Povezanost obrazovanja i udruženog rada izražava se u ostvarivanju cilja i zadataka odgoja i obrazovanja i zadovoljavanja osobnih i zajedničkih potreba radnika u organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama u odnosima međusobne odgovornosti, međuzavisnosti i zajedništva raznih ljudi i građana čije se potrebe zadovoljavaju, radnika u organizacijama udruženog rada odgoja i obrazovanja, te učenika, studenata i drugih polaznika osnovnog i usmjerenog obrazovanja.“ (Jurković, 1984, str. 3) Točnije, povezanost obrazovanja i udruženog rada ostvaruje se u zadovoljavanju obrazovnih potreba u okviru planova društveno-ekonomskog razvoja, uključivanjem učenika i studenata u udruženi rad tijekom i nakon obrazovanja te radnih ljudi u obrazovanje.

U novom sustavu obrazovanja škole i fakulteti bi pružali opće i teorijsko znanje, dok bi se osposobljavanje za radno mjesto provodilo u organizacijama udruženog rada. Takav sustav obrazovanja osposobljavao bi mlade za prva životna zanimanja te omogućavao stjecanje osnova za daljnje obrazovanje koje bi se kasnije pretvaralo u obrazovanje uz rad i iz rada, odnosno u permanentno i povratno obrazovanje kako bi osoba bolje obavljala poslove koje već obavlja ili složenije poslove.

Centri za usmjereno obrazovanje

Kako bi se što više zadovoljile različite potrebe privrede te interesi, mogućnosti i potrebe pojedinaca unutar obrazovnog procesa, obrazovne ustanove su morale učenicima, ali i drugim polaznicima pružati različite mogućnosti obrazovanja i osposobljavanja (Jergović, 1977). Ustanove koje su pružale takve mogućnosti obrazovanja i osposobljavanja nazvane su centrima za usmjereno obrazovanje te se njihova unutarnja organizacije temeljila na sustavu različitih programa. „S tim u vezi javljaju se dva osnovna modela obrazovnih centara, i to: obrazovni centri namijenjeni osposobljavanju i obrazovanju različitih profila određene struke (građevinski, medicinski, pedagoško-nastavnički, metalski i dr.) te obrazovni centri u kojima će se osposobljavati i obrazovati profili različitih struka ovisno o potrebama udruženog rada određene sredine.“ (Jergović, 1977, str. 360)

Organizacija srednjeg obrazovanja u institucijama zasnivala se na školskim centrima koje su predstavljale kompleksne radne organizacije s jednim ili više programa, odnosno smjerova (Podrebarac, 1985). Planirano je bilo kako će centri za usmjereno obrazovanje moći za određenu profesiju školovati jednu, dvije ili više godina te onda po potrebi mijenjati svoj obrazovni program ili u cjelini ili u dijelovima (Šuvar, 1977). Takvi centri su morali biti otvoreni i prilagodljivi u odnosu na povezivanje s brojnim radnim organizacijama, pogotovo s organizacijama udruženog rada za čije su potrebe obrazovali i osposobljavali učenike i radnika. „Centar mora biti toliko elastičan da može odgovoriti i proširenim potrebama privrede i učenika, naravno ukoliko nađe svoj širi društveni interes.“ (Ratković, 1977, str. 143) Upravo radi odgovaranja na potrebe privrede i učenika, potrebno je bilo sustavno mijenjanje škole koje je zahtijevalo visoku razinu unutrašnje organizacije, veoma sposobne i prilagodljive kadrove te izvrsnu tehnologiju rada i tehnološku opremljenost. Centri, odnosno odgojno-obrazovne organizacije su udruživale svoj rad i sredstva s organizacijama udruženog rada materijalne proizvodnje i društvene djelatnosti te su tako činili složene organizacije udruženog rada (Jergović, 1977). Centri za usmjereno obrazovanje su se međusobno povezivali kako bi zajedničkim snagama dogovarali, usklađivali te razvijali programe rada i programe kojima obrazuju i osposobljavaju iste kadrove te kako bi se međusobno nadopunjavali u izvođenju programa.

Tijekom školske godine 1970./71. je u Hrvatskoj postojalo 105 školskih centara te se taj broj tijekom transformacije odgojno-obrazovnog sustava povećavao i na kraju dostigao broj od 174 školska centra. U školskoj je godini 1980./81. praktično cjelokupno srednjoškolsko obrazovanje bilo organizirano u centrima za usmjereno obrazovanje, a osim centara nije postojala niti jedna druga srednjoškolska organizacija (Podrebarac, 1985).

Implementacija obrazovne reforme u SR Hrvatskoj

S obzirom na sve promjene koje su se planirale te na kraju i dogodile u obrazovnom sustavu, poput spajanja gimnazija i strukovnih škola, došlo je do birokratski teške i složene situacije koja je vodila do izraženih razlika u razini i brzini provedbe među republikama. „Gotovo do rujna 1975. godine otvoreno se raspravljalo o tome treba li odgoditi reformu, mediji su bili prepuni priča o „vrućem ljetu“, aludirajući na intenzivan politički rad potreban za poticanje reforme prije službenog početka školske godine.“ (prevela Helena Perišić, Baćević, 2014, str. 25) Usprkos svim problemima reforma je u Hrvatskoj provedena u školskoj godini 1975./76., a u Vojvodini su se provodile zajedničke osnove usmjerenog obrazovanja, dok se za ostale republike i pokrajine odlučilo, vodeći se računa o uvjetima i razvijenosti obrazovanja, kako će se zajedničke osnove usmjerenog obrazovanja uvesti najkasnije do školske godine 1979./80. (Šuvar, 1977).

Tijekom provođenja reforme u SR Hrvatskoj definirano je 332 zanimanja u 36 obrazovnih usmjerenja, pa je tako primjerice u grafičkoj struci programirano osam zanimanja na četvrtom stupnju stručnosti, za elektrotehničku struku programirano je pet zanimanja te za ugostiteljsko-turističko programsko usmjerenje programirano šest zanimanja itd. (Jergović, 1980).

Jedino je u SR Hrvatskoj postojala potpuna prohodnost obrazovnim sustavom, odnosno svi su učenici imali mogućnost nastavljanja daljnjeg obrazovanja na fakultetima s obzirom da su svi imali savladane zajedničke osnove te određene obrazovne predmete potrebne za upis na željeni fakultet te nisu morali imati dvije godine radnog iskustva kao u drugim republikama, već je bilo važno proći prijemni ispit bez obzira na prije toga završenu struku. „Uostalom, tako gdje ta šansa sada postoji, kao u Hrvatskoj, još nitko nije egzaktno dokazao, da su nove generacije učenika slabije po predznanju i sposobnostima da se uključe u studij. Svaki je učenik imao savladane tzv. zajedničke osnove usmjerenog obrazovanja, zatim pet-šest ključnih obrazovnih predmeta i u tzv. drugoj fazi srednje škole, u njezinom završnom stupnju, a za neki studij može se pripremati i putem izborne i fakultativne nastave, kao i samostalnim učenjem.“ (Šuvar,

1982, str. 301) Bez obzira na povećane mogućnosti odlaska na studij, u SR Hrvatskoj se smanjio pritisak na fakultete što je dovelo do smanjenja broja studenata (Šuvar, 1982).

Promjene u obrazovnom sustavu nastale reformom

Reforma usmjerenog obrazovanja težila je temeljitoj promjeni i razvoju obrazovanja i obrazovnog sustava. Neke od tih velikih promjena ranije su spomenute poput borbe s dualizmom obrazovanja koji se pokušao riješiti „ukidanjem“ gimnazija, odnosno spajanjem gimnazija i strukovnih škola te organiziranjem srednjoškolskog obrazovanja u centrima za usmjereno obrazovanje s jednim ili više smjerova koji su nudili mogućnosti obrazovanja i osposobljavanja učenicima i radnicima. Osim toga, radilo se i na povezivanju odgojno-obrazovnih organizacija s organizacijama udruženog rada kako bi obrazovanje mladih bilo povezano s potrebama tržišta i privrede. Međutim, to nisu bile jedine promjene koje su zadesile obrazovni sustav.

Pripremna i završna faza usmjerenog obrazovanja

Uvođenjem usmjerenog obrazovanja, obrazovanje je podijeljeno na pripremnu i usmjerenu fazu obrazovanja za pojedina zanimanja. Prvu fazu činile su zajedničke osnove usmjerenog obrazovanja koje su predstavljale novost u odgojno-obrazovnom sustavu. „To je svojevrsna odgojno-obrazovna dionica, i to u prijelazu iz osnovnog u profesionalno obrazovanje.“ (Jergović, 1977, str. 353) Osim što im je cilj pripremanje za profesionalno obrazovanje koje se nastavlja u završnoj fazi usmjerenog obrazovanja, osnovni cilj zajedničkih osnova predstavlja stjecanje znanja i sposobnosti za opću kulturu, razumijevanje i tumačenje prirodnih i društvenih pojava te početno upoznavanje svijeta rada (Jergović, 1977). Prema članu 62. Zakona o usmjerenom obrazovanju, programi usmjerenog obrazovanja sadrže opće, zajedničke i posebne sadržaje (Republička samoupravna interesna zajednica odgoja i usmjerenog obrazovanja SR Hrvatske, 1980). „Opće sadržaje sačinjavaju zajednička odgojno-obrazovna osnova usmjerenog obrazovanja i drugi opći sadržaji, koji su istovjetni za sve vrste obrazovnih programa za stjecanje određenog stupnja stručne spreme. Zajednički sadržaji iz stava 1. ovoga člana su stručni i znanstveni sadržaji obrazovnih programa, koji su zajednički za srodne obrazovne profile ili struku na određenom stupnju stručne spreme. Posebni sadržaji iz

stava 1. ovoga člana su stručni i znanstveni sadržaji obrazovnih programa, koji su specifični za obrazovanje polaznika određenih profila odnosno smjera.“ (Republička samoupravna interesna zajednica odgoja i usmjerenog obrazovanja SR Hrvatske, 1980, str. 24)

„Zajednička faza usmjerenog obrazovanja, koja obuhvaća dvije prve godine sadašnje srednje škole, treba da pruži cijeloj mladoj generaciji koja ulazi u usmjerenno obrazovanje ne samo *zadovoljavajuću* već i podjednaku opću naobrazbu i kulturu i da joj tako da osnovu za kasniju maksimalnu mobilnost u sferi profesionalnog obrazovanja i da bude osigurana selekcija prema sposobnostima, a ne prema naslijeđenim okolnostima.“ (Šuvar, 1977, str. 118) Opća naobrazba i kultura, koju Šuvar (1977, 1982) navodi, trebala je biti dovoljna osnova ne samo za profesionalno obrazovanje, već i za kasniji upis na studij čime su se trebala otvoriti vrata svim mladima da nastave obrazovanje sve do najviše razine bez ikakve diskriminacije.

U zajedničkim su osnovama usmjerenog obrazovanja učenici pohađali općeobrazovne predmete poput: materinjeg jezika i književnosti, stranog jezika, matematike, povijesti, geografije, fizike, kemije, biologije, osnove kulture i umjetnosti (Šuvar, 1982). Osim općeobrazovnih predmeta, uvedeni su i novi sadržaji kao što su: osnove marksizma, proizvodno-tehničko obrazovanje, osnove narodne obrane i društvene samozaštite te teorija i praksa samoupravnog socijalizma (Jergović, 1977; Šuvar, 1977,1982).

„U cjelini uzevši u pripremnom stupnju realiziraju se temeljni principi reforme koja želi uravnoteženo prirodnoznanstveno, tehničko i humanističko obrazovanje, zasnovano na marksističkoj idejnoj orijentaciji.“ (Jergović, 1980) Program zajedničkih osnova usmjerenog obrazovanja realizirao se u 30 sati tjedno unutar kojih je pet sati bilo rezervirano za proizvodno-tehničko obrazovanje, uz dva sata izborne nastave koju su škole podešavale prema vlastitim potrebama (Šuvar, 1977) što se može vidjeti i u Tablici 1.

Tablica 1

Tjedni broj sati nastave

Nastavni predmet	I	II
Hrvatski ili srpski jezik	3	4

Povijest	2	2
Osnove marksizma	2	
Teorija i praksa samoupravnog socijalizma		2
Strani jezik	2	2
Geografija	2	2
Biologija	2	1
Kemija	2	2
Fizika	2	2
Matematika	3	3
Proizvodno-tehničko obrazovanje	5	5
Obrana i zaštita	2	2
Tjelesni odgoj	2	2
Umjetnost	1	1
Izborna nastava	2	2
<i>UKUPNO:</i>	30+2	30+2

Preuzeto i prilagođeno prema: Jergović, M. (ur.) (1980) *Osnovno i srednje usmjereno obrazovanje u Jugoslaviji (Programska struktura, zajednička programska jezgra i daljnji pravci reforme odgoja i obrazovanja)*. Zagreb: Stalna konferencija ustanova za unapređivanje odgoja i obrazovanja SFR Jugoslavije : Komisija za programiranje i organizaciju sistema odgoja i obrazovanja.

Prilikom uvođenja proizvodno-tehničkog obrazovanja mogle su se čuti brojne kritike kako je takva vrsta obrazovanja beskorisna te kako se reduciraju dragocjeni predmeti poput materinjeg jezika i književnosti, matematike i slično (Šušar, 1977). Također, kritike su upućene i na račun uplitanja prsta i interesa tehnokracije te na metode prisiljavanja učenika da odlaze u svijet rada u trenutku kada nisu sposobni da bilo što rade i da se time okoriste u vlastitom samoobrazovanju (Šušar, 1982). Predvodnici reforme su na te kritike odgovarali kako se radi o kompleksnom području obrazovanja i o tome da se učenik uvede u tajne organizacije ljudske proizvodnje, ulogu pripremnik i razvojnih

službi, u osnove informatike i mjerne tehnike. Točnije, takvo obrazovanje je kompleksno i ima više humanistički, društveni karakter nego tehnički, profesionalni (Šuvar, 1977).

Drugi važan segment pripremnog stupnja usmjerenog obrazovanja činila je profesionalna orijentacija. „U SR Hrvatskoj je profesionalna orijentacija kontinuirani proces profesionalnog razvoja pojedinca u kome pripremi stupanj srednjeg obrazovanja predstavlja važnu etapu priprema za profesionalno opredjeljivanje.“ (Jergović, 1980) Zadatak profesionalne orijentacije bio je da omogući svim učenicima što adekvatniji izbor zanimanja u skladu s potrebama udruženog rada te interesima i sposobnostima učenika (Jergović, 1977). Profesionalna orijentacija se provodila kroz anketiranje učenika drugog razreda pripremnog stupnja usmjerenog obrazovanja te se na osnovi dobivenih rezultata pružala pomoć učenicima kojima je ista potrebna. Pomoć se pružala u centrima za usmjereno obrazovanje te u stručnoj službi za profesionalnu orijentaciju udruženja samoupravnih interesnih zajednica za zapošljavanje (Jergović, 1980). „U praksi o toj važnoj djelatnosti najčešće brinu pedagozi, psiholozi, razrednici, voditelji obrazovnih grupa i predmetni nastavnici.“ (Mišina, 1978, str. 108) Međutim, navedeni kadrovi nisu uvijek bili dovoljno osposobljeni za taj posao niti se financiranje te djelatnosti nikad nije adekvatno riješilo. Pedagoška služba je u suradnji sa službom profesionalne orijentacije trebala izraditi program profesionalne orijentacije učenika, organizirati i pratiti realizaciju programa kako bi se osigurala pomoć svakom učeniku pri donošenju odluka o daljnjem obrazovanju (Mišina, 1978).

Usmjereni faza za pojedina zanimanja, odnosno završni stupanj usmjerenog obrazovanja čini drugu fazu usmjerenog obrazovanja. U drugoj fazi usmjerenog obrazovanja učenici stječu znanja prvog zanimanja, a čini ju sustav raznovrsnih međusobno povezanih programa i oblika obrazovanja mladih i odraslih. „Završnim programima, koji se nadovezuju na zajedničke osnove, polaznici se osposobljavaju za rad kao stručni radnici i istodobno za nastavak obrazovanja na višim stupnjevima, prije svega u istoj struci.“ (Jergović, 1977. str. 357) Cilj uvođenja završnog stupnja usmjerenog obrazovanja bio je da se uvede „što više proizvodnog i drugog rada, odnosno da učenik u procesu vlastitog samoobrazovanja stječe i provjerava teorijska znanja u proizvodnim i drugim društveno korisnim radom, da se podiže razina općeg i stručnog obrazovanja mladih naraštaja, da mladi ljudi što prije stupe u udruženi rad i da se dalje obrazovanje svih postiže

prvenstveno obrazovanjem iz rada i uz rad, da učenici sudjelovanjem u proizvodnom i društvenom radu još u toku redovnog obrazovanja stječu mogućnosti, prava i dužnosti da ostvaruju dohodak i sudjeluju u njegovoj raspodjeli i da sudjeluju u samoupravnom odlučivanju u udruženom radu te da osnovna organizacija udruženog rada bude onaj činilac koji će, polazeći od vlastitih razvojnih potreba, odabrati svoje radnike i radne ljude za svako dalje stručno osposobljavanje i specijalizaciju.“ (Vrgoč, 1977, str. 365)

S obzirom na složenost obrazovnih profila, obrazovanje i osposobljavanje je različito. „To znači da se bitno obilježje sastoji u tome što nakon pripremnog stupnja nije najvažnija dužina trajanja školovanja, već pitanje kako i u kojim uvjetima učenik može svladati program za određenu profesiju, a da mu se istodobno omogući prijelaz iz redovnog obrazovanja u radni proces uz osiguranje mogućnosti da nastavi dalje obrazovanje uz rad ili iz rada.“ (Jergović, 1977, str. 356-357) Prema tome, provodile su se dvije vrste osposobljavanja i obrazovanja: osposobljavanje za rad u kraćem trajanju (4-6 mjeseci) te osposobljavanje i obrazovanje za šire stručne profile (1-2 godine).

U SR Hrvatskoj upis u završni stupanj temeljio se na prethodno svladanim zajedničkim osnovama te prema mjestu stanovanja (Baćević, 2014; Šušvar, 1977). Prema Jergović (1977), centri za usmjereno obrazovanje vršili su upis učenika u završni stupanj na temelju natječaja koje su utvrdili samoupravne interesne zajednice odgoja i obrazovanja. Kriteriji prema kojima su se učenici upisivali bili su mišljenje škole u kojoj je učenik završio pripremi stupanj o sposobnostima, znanju i interesima, ukoliko mijenja školu, te uspjeh učenika u pripremnom stupnju iz određenih obrazovnih područja (Jergović, 1977). Prema Zakonu o izmjenama i dopunama Zakona o srednjem obrazovanju (NN 28/79) te Zakon o usmjerenom obrazovanju (RSIZ odgoja i usmjerenog obrazovanja SR Hrvatske, 1982) uvjeti za upisu u završni stupanj usmjerenog obrazovanja podijeljeni su na opće i posebne uvjete za upis. „Opći uvjeti za upis u završni stupanj su: opći uspjeh u pripremnom stupnju srednjeg obrazovanja i uspjeh iz određenih obrazovnih područja (predmeta) značajnih za nastavljanje obrazovanja u pojedinoj struci ili zanimanju. Posebni uvjeti za upis su: određene psihofizičke sposobnosti i zdravstveni uvjeti potrebni za zanimanje za koje se učenik opredjeljuje i nadarenost potrebna za pojedinom zanimanje.“ (Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o srednjem obrazovanju, NN 28/79, str. 121)

Prema nastavnom planu i programu, završni stupanj sastojao se od obaveznih i neobaveznih predmeta. Obavezni predmeti sastojali su se od zajedničkog i posebnog dijela programa. Zajednički dio programa obuhvaćao je one predmete i sadržaje koji su proizlazili iz opće društvenih potreba (materinji jezik i književnost, teorija i praksa samoupravnog socijalizma, matematika, tjelesni odgoj) te su ti sadržaji bili zastupljeni s pet do sedam sati nastave tjedno, dok se posebni dio programa utvrđivao na osnovi zanimanja u pojedinim strukama (elektro, kemijska, zdravstvena itd.) te je činio osnovu programske strukture završne faze usmjerenog obrazovanja (Jergović, 1977). Posebni dio programa sastojao se iz tri područja: 1) zajedničke osnove struke koje su obuhvaćale sadržaje iz zahtjeva više srodnih zanimanja (matematičke, društvene, tehničko-tehnološke osnove itd.), 2) organizacija rada i ekonomika udruženog rada, 3) posebni sadržaji pojedinog zanimanja te drugi sadržaji koji proizlaze iz obrazovnih zahtjeva pojedinih zanimanja (Jergović, 1977). Neobavezni programi dijelili su se na fakultativne programe i programe slobodnih aktivnosti. Fakultativni programi su imali zadatak učenicima i polaznicima omogućiti izbor i proširivanje određenih sadržaja iz obaveznog dijela programa te iz područja zanimanja i struke, izbor novih sadržaja radi proširivanja osnove za nastavak daljnjeg obrazovanja u odabranoj, ali i nekoj drugoj struci, zadovoljavanje pojedinačnih interesa za šire i dublje ulaženje u pojedina obrazovna područja, te su se mogli svladati kao dodatno opterećenje uz obavezni dio programa ili obrazovanjem uz rad nakon svladavanja obaveznog dijela programa (Jergović, 1977). Što se tiče programa slobodnih aktivnosti, koji su se utvrđivali u dogovoru s učenicima i polaznicima, cilj im je bio omogućiti zadovoljavanje različitih individualnih interesa koji prelaze okvire obaveznog i fakultativnog programa. „To se odnosi na različite društvene, kulturno-umjetničke, tehničke, sportske i druge aktivnosti.“ (Jergović, 1977, 359)

Prilikom završetka programa usmjerenog obrazovanja za stjecanje stručne spreme, učenici i polaznici su bili dužni položiti završni ispit kojim ih se provjeravalo jesu li svladali zajedničke osnove struke, tehničko-tehnološkim postupcima te društveno-ekonomskim osnovama samoupravnog organiziranog udruženog rada (Jergović, 1980). Završni ispit su organizirali odgojno-obrazovne organizacije usmjerenog obrazovanja i OUR-i materijalne proizvodnje i društvene djelatnosti. Prema Zakonu o izmjenama i dopunama Zakona o srednjem obrazovanju (NN 28/79), svi oni učenici koji su tijekom

pripremnog stupnja, prilikom usvajanja zajedničkih osnova, te tijekom završnog stupnja usmjerenog obrazovanja ostvarili odličan uspjeh oslobađani su polaganja završnog ispita.

Podaci stanja i razvoja usmjerenog obrazovanja

Borba s dualizmom obrazovanja započela je i prije službenog početka provođenja reforme tako što su se, već od školske godine 1970./71., škole s praktičnom obukom, tehničke škole te škole učenika u privredi prestrukturirale u škole za kvalifikacije i opće srednje škole s različitim usmjerenjima koje su predstavljale preteču centra za usmjerenog obrazovanje.

Prema podacima republičkih samointeresnih zajednica usmjerenog obrazovanja, u razdoblju od školske godine 1970./71. do 1982./83 broj učenika uključenih u srednje obrazovanje u SR Hrvatskoj je rastao. U školskoj godini 1982./83. taj broj je iznosio ukupno 203765 učenika obuhvaćenih srednjim usmjerenim obrazovanjem, a ukupan broj učenika u tih deset godina je porastao za 25 posto što se može vidjeti i u tablici 2. Također, ono što je vidljivo u navedenoj tablici je to da broj učenika upisanih u prvi razred usmjerenog obrazovanja (od šk. god. 1973./74.) stagnira na otprilike 62000 učenika, s manjim odstupanjima u pojedinim godinama te je vidljiv još jedan razlog povećanja broja učenika, a to je produžavanje obrazovanja s tri na četiri godine čime se automatski povećao i broj učenika četvrtih razreda srednjeg usmjerenog obrazovanja (Podrebarac, 1985). U tablici 3. vidljivo je kako se do 1982./83. godine stopa nastavljanja obrazovanja nakon obaveznog osmogodišnjeg osnovnoškolskog obrazovanja stabilizirala na 93 posto.

Tablica 2

Pregled broja učenika u srednjem obrazovanju u SR Hrvatskoj
(1970./71 do 1982./83. šk.g. po razredima)

Šk.g.	1. raz	2. raz	3. raz	4. raz	5. raz	Ukupno
1970./71.	58350	47343	37683	18041	96	161513
1971./72	58113	49946	41910	17957	78	168004
1972./73	58938	51228	44555	18945	168	173834
1973./74.	61197	49971	47547	20264	315	179294

1974./75.	62446	51357	40053	21496	133	181485
1975./76.	63032	53530	47240	23205	166	187173
1976./77.	62725	52484	48678	24707	158	188755
1977./78.	62347	52214	48472	27314	-	190347
1978./79.	62227	51578	48136	40100	-	202041
1979./80.	63102	50720	48312	39997	-	202131
1980./81.	63905	51482	47310	40350	-	203047
1981./82.	65109	52715	47665	39916	-	205405
1982./83.	62432	52814	48776	39740	-	203765

Preuzeto i prilagođeno prema: Podrebarac, V. (ur.) (1985) *Socijalistički samoupravni preobražaj odgoja i obrazovanja u SR Hrvatskoj : 1974-1984*. Zagreb: Školske novine.

Tablica 3

Neposredno nastavljanje obrazovanja u srednjem obrazovanju nakon završene osnovne škole

Školska godina upisa u 1. razred	Broj učenika koji su završili OŠ prethodne školske godine	Broj učenika koji su se upisali u 1. razred srednjeg obrazovanja	Stopa učenika koji su nastavili obrazovanje u SŠ
1970./71.	56574	51745	91,5
1971./72.	55899	52337	93,6
1972./73.	57172	52666	92,1
1973./74.	59232	55193	93,2
1974./75.	61235	56392	92,1
1975./76.	61098	56821	93,0
1976./77.	62436	57441	92,0
1977./78.	62046	57087	92,0
1978./79.	61643	56804	92,2
1979./80.	82805	57534	91,6
1980./81.	63866	58575	91,7
1981./82.	64119	60022	93,6
1982./83.	61404	57215	93,2

Preuzeto i prilagođeno prema: Podrebarac, V. (ur.) (1985) *Socijalistički samoupravni preobražaj odgoja i obrazovanja u SR Hrvatskoj : 1974-1984*. Zagreb: Školske novine.

Ono za što se Šušvar (1977, 1982) zalagao, ali i što je bilo propisano Zakonom o srednjem obrazovanju je da se pripremni stupanj usmjerenog obrazovanja upisuje u centrima usmjerenog obrazovanja ovisno o mjestu stanovanja svakog pojedinog učenika. Prema podacima za školsku godinu 1982./83., migracija učenika je bila mala, pri čemu je svega 2 posto učenika nastavilo obrazovanje izvan SR Hrvatske, dok je sveukupno 78,1 posto učenika nastavilo obrazovanje na području iste općine (tablica 4). Migracije, iako male, vidljive su prilikom prelaska u završni stupanj usmjerenog obrazovanja, no ona se više tiče migracija unutar iste zajednice općina. Prema podacima je „1982. godine 54,8 posto učenika 2. razreda srednjeg usmjerenog obrazovanja nastavilo školovanje u 3. razredu u istom obrazovnom centru, 36,2 posto u drugom centru iste zajednice općine, 7,5 posto u centrima drugih zajednica općina, samo 1,4 posto u centrima drugih republika, te 0,1 posto iz inozemstva.“ (Podrebarac, 1985, str. 253)

Tablica 4

Broj upisanih učenika u 1. razred pripremnog stupnja, prema području završetka 8. razreda osnovne škole školske godine 1982./83. u SR Hrvatskoj, po zajednicama općinama

Upisani učenici u 1. raz. završili su 8. razred osnovne škole (samo koji su završili 1981./82. školske godine)										
Redni broj	Zajednica općina	Broj upisanih u 1. razred	Na području iste općine		Na području iste ZO		Na području druge ZO		Izvan SRH	
			broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
1.	Bjelovar	3762	3266	86,8	388	10,3	89	2,4	19	0,5
2.	Gospić	1028	966	94,0	50	4,9	5	0,5	7	0,7
3.	Karlovac	1683	1496	88,9	145	8,6	30	1,8	12	0,7

4.	Osijek	11705	10726	91,6	578	4,9	71	0,6	330	2,8
5.	Rijeka	6164	5640	91,5	348	5,7	108	1,7	67	1,1
6.	Sisak	2420	2082	86,1	131	5,4	47	1,9	160	6,6
7.	Split	13210	11867	89,8	901	6,8	154	1,2	788	2,2
8.	Varaždin	3441	2725	79,2	647	18,8	60	1,7	9	0,3
9.	Zagreb	1726	2359	86,6	331	12,1	28	1,0	8	0,3
10.	Zagreb-grad	11076	3578	32,3	6746	60,9	509	4,6	243	2,2
Ukupno SR Hrvatska		57215	44205	78,1	10266	17,9	1101	1,9	1143	2,0

Preuzeto i prilagođeno prema: Podrebarac, V. (ur.) (1985) *Socijalistički samoupravni preobražaj odgoja i obrazovanja u SR Hrvatskoj : 1974-1984*. Zagreb: Školske novine.

Provedbom reforme usmjerenog obrazovanja dogodio se „boom“ centara za usmjereno obrazovanje, no ne za sva zanimanja. Multiplicirali su se centri koji su se bavili obrazovanjem upravnih i ekonomskih kadrova te određenih proizvodnih kadrova poput poljoprivrednih, dok se smanjivao broj institucija koje su obrazovale za uslužno-zanatska zanimanja (Podrebarac, 1985). Iako su prethodni procesi ocjenjeni kao loša strana razvoja srednjeg obrazovanja, ono što se gledalo kao pozitivno bilo je otvaranje centara koji su provodili obrazovne programe za informatiku i komunikacije s inozemstvom.

Tablica 5

Pregled broja centara za usmjereno obrazovanje po zajednicama općina u 1982./83. godini

Zajednica općina	Broj općina	Broj centara za usmjereno obrazovanje	Od toga „specijaliziranih“
Bjelovar	10	11	1
Gospić	5	5	-
Karlovac	6	9	2
Osijek	14	31	12

Rijeka	19	31	3
Sisak	6	8	-
Split	22	33	5
Varaždin	5	11	5
Zagreb ZO	14	9	-
Zagreb-grad	12	26	24

Preuzeto i prilagođeno prema: Podrebarac, V. (ur.) (1985) *Socijalistički samoupravni preobražaj odgoja i obrazovanja u SR Hrvatskoj : 1974-1984*. Zagreb: Školske novine.

Prema Podrebarac (1985) usmjereno obrazovanje se u SR Hrvatskoj organiziralo u 106 od 113 općina (tablica 5) te je u 91 općini postojao svega jedan centar za usmjereno obrazovanje, dok je u 13 općina djelovalo dva i više centra. Većina centara je bila organizirana za više usmjerenja, točnije postojali su centri koji su izvodili nastavu za 3 do 5, 6 do 10 te 11 do 20 usmjerenja. Mali je bio postotak onih centara koji su izvodili nastavu za 1 do 2, 21 do 30 te 31 do 40 programa. Osnivanje centara za proizvodna zanimanja bilo je usko povezano s privredom te su se tako i razvijali u područjima gdje je bila razvijena odgovarajuća privredna djelatnost, dok su se centri za neproizvodna zanimanja osnivali gdje god su mogli s obzirom da se na njih gledalo kao na zamjenu za bivše gimnazije i opće obrazovanje.

Što se tiče izvođenja praktične nastave u SR Hrvatskoj, podatci za školsku godinu 1980./81., koji se mogu vidjeti u tablici 6, pokazuju kako se za 18,9 posto učenika i polaznika praktična nastava odvija u centrima za usmjereno obrazovanje, za 55,2 posto u organizacijama udruženog rada, za 2,7 posto u privatnim radionicama, dok se za 23,2 posto polaznika praktična nastava odvija kombinirano.

Tablica 6

Prikaz ustanova u kojima se odvija praktična nastava usmjerenog obrazovanja (u postotcima)

Zajednica općina	Centar za usmjereno obrazovanje	Udruženi rad	Privatni zanatlije	Kombinirano
Bjelovar	8,2	52,2	1,4	38,2
Gospić	15,3	57,6	0,2	26,9

Karlovac	17,9	54,9	0,9	26,3
Osijek	16,4	47,0	3,6	33,0
Rijeka	20,2	50,8	0,8	28,2
Sisak	15,1	74,7	-	10,2
Split	15,6	65,0	0,6	18,8
Varaždin	14,2	67,6	5,1	13,1
Zagreb-grad	31,3	46,0	5,2	17,5
Zagreb-vanj. opć.	8,5	82,5	5,8	3,0

Preuzeto i prilagođeno prema: Podrebarac, V. (ur.) (1985) *Socijalistički samoupravni preobražaj odgoja i obrazovanja u SR Hrvatskoj : 1974-1984*. Zagreb: Školske novine.

S obzirom na prethodno razvijenu mrežu stručnih škola, ne čudi kako se u Rijeci i Zagrebu praktična nastava odvijala većinom u radionicama centara za usmjereno obrazovanje, dok su u preostalim zajednicama općina učenici i polaznici uglavnom svoju praktičnu nastavu morali obavljati u organizacijama udruženog rada.

Tablica 7

Struktura polaznika srednjoškolskog usmjerenog obrazovanja prema osnovnim strukama od šk. god. 1976/77. do 1985/86. u SR Hrvatskoj

Struka	1976/77.	1979/80.	1980/81.	1985/86.
Rudarsko-geološka	1,3	0,5	0,5	0,3
Poljoprivredna	2,4	5,1	4,7	5,0
Šumarska	0,7	0,7	0,7	0,4
Industrijske struke	31,9	38,4	40,0	44,5
Obrt	14,3	0,9	1,0	1,7
Prometna	5,6	5,8	6,2	4,6
Trgovinska	9,5	4,7	5,0	4,5
Ugostiteljsko-turistička	1,9	5,7	5,5	6,6
Zdravstvena	1,7	6,6	6,4	5,0
Upravno-birotehnička	2,6	5,2	5,2	4,3

Ostale	28,1	26,5	24,8	23,1
Od toga:				
Ekonomska			11,6	9,1
Odgojno-obrazovna			6,3	4,4
Matematičko-informatička			2,9	5,1
Kulturno-umjetnička			3,2	4,5
Ostale			0,8	-

Preuzeto i prilagođeno prema: *Enciklopedija Jugoslavije* (1988) Bibliografija. 2. izd. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Sv. 5.

Podrebarac (1985) navodi kako je u školskoj godini 1982./83. 3. razred u SR Hrvatskoj upisalo najviše dobrih učenika, njih čak 20735, te su oni zajedno s učenicima koji su 2. razred završili s ocjenom dovoljan upisali proizvodna zanimanja, dok su učenici s vrlo dobrim i odličnim ocjenama većinom upisali programe neproizvodnih zanimanja. Tek vrlo mali postotak učenika s vrlo dobrim i odličnim ocjenama se odlučivao za proizvodna zanimanja, dok oni s dobrim i dovoljnim ocjenama nisu mogli zadovoljiti uvjete upisa u završni stupanj usmjerenog obrazovanja za neproizvodna zanimanja. U tablici 7 može se vidjeti struktura polaznika srednjoškolskog obrazovanja prema zanimanjima u SR Hrvatskoj od školske godine 1976./77. do 1985./86. Može se iščitati kako su najzastupljenije industrijske struke koje uključuju: strojarsko-brodograđevnu, metaluršku, elektrotehničku, tehnološku, graditeljsku, drvenu, prehrambenu i grafičku struku.

Tablica 8

Učenici koji su završili srednjoškolsko obrazovanje od 1966. do 1986. godine

Broj učenika	1966.-75.	1976.-82.	1983.-86.
Ukupno	404 138	235 345	163 754
Godišnje	40 414	33 620	40 938

Preuzeto i prilagođeno prema: *Enciklopedija Jugoslavije* (1988) Bibliografija. 2. izd. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Sv. 5.

Tablica 9

Obrazovna struktura stanovništva SR Hrvatske od 1953. do 1981. godine

Školska sprema	1953.	1961.	1971.	1981.
Bez školske spreme i nepoznato	31,2	24,6	18,5	9,2
Nepotpuna osnovna škola	56,0	54,8	46,3	36,9
Osnovna škola	4,8	7,8	13,5	19,2
Škola za kvalificirane i visokokvalificirane radnike	4,4	7,6	11,7	14,5
Škole za srednji stručni kadar	1,6	2,3	4,3	10,7
Gimnazije	1,3	1,4	2,5	3,1
Više škole i fakulteti	-	0,5	1,2	2,8
Visoke škole i akademije	0,7	1,0	2,0	3,6
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0

Preuzeto i prilagođeno prema: Enciklopedija Jugoslavije (1988) Bibliografija. 2. izd. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Sv. 5.

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku SR Hrvatske (tablica 8) od početka provedbe reforme pa do 1986. godine srednjoškolsko usmjereno obrazovanje završilo je 399 099 polaznika. Osim toga, uvođenjem obveznog osmogodišnjeg osnovnog obrazovanja 1958. godine te usmjerenog obrazovanja 1975. godine u SR Hrvatskoj se obrazovna struktura građana počela bitno mijenjati (tablica 9). Obvezno osmogodišnje osnovno obrazovanje dovelo je do opismenjavanja većeg broja stanovništva, no usmjereno obrazovanje je povećalo opću obrazovanost stanovništva i stručnu osposobljenost radnika.

Problemi reforme i kraj usmjerenog obrazovanja

Provođenjem reforme usmjerenog obrazovanja napravljene su brojne promjene u odgojno-obrazovnom sustavu, ponajviše u srednjoškolskom obrazovanju gdje su ukinute gimnazije, otvarani centri za usmjereno obrazovanje te je promijenjena struktura obrazovanja (pripremni i završni stupanj). Međutim, sve te promjene niti sav napor koji su autori reforme ulagali nije bilo dovoljno da se usmjereno obrazovanje održi.

Unatoč jakoj ambiciji i snažnoj argumentaciji, od samog početka provedba reforme naišla je na niz ozbiljnih prepreka. Mnogi prosvjetni radnici i stručnjaci koji su radili na reformi kritizirali su brzinu kojom je uvedena, kao i nedostatak pripreme i zanemarivanje osiguravanja postojanja neophodnih preduvjeta za njeno uspješno funkcioniranje. „Učitelji i sindikati opetovano su tvrdili kako im treba više vremena za pripremu i provedbu novih kurikuluma i obrazovnih planova, dok su neki od njih čak nagovještavali da je reforma "nametnuta".“ (prevela Helena Perišić, Baćević, 2014, str. 41) Osim toga, reakcije javnosti su bile poprilično negativne. Učitelji su govorili kako je reforma nametnuta „odozgo prema dolje“, roditelji su se protivili jer se „ograničavao“ izbor škola u koje su htjeli upisati svoju djecu, dok su se učenici žalili jer se i onako težak kurikulum dodatno otežao (Baćević, 2014). Veliki problem je nastao uvođenjem novih predmeta poput osnova marksizma, proizvodno-tehničkog obrazovanja te teorije i prakse samoupravnog socijalizma zbog nedostatka dovoljno stručnih i sposobnih nastavnika koji bi navedene predmete mogli predavati (Šuvar, 1977).

„Naime, koliko god da su "simptomi" uspješno sanirani 1968., 1971. i na kraju 1975., i koliko god da je koncept usmjerenog obrazovanja trebao predstavljati efikasnu prevenciju za socijalni bunt u budućnosti, reforma obrazovanja nije mogla doprijeti do nivoa na kojem se, zapravo, trebala zasnivati: ekonomije i privrede. Iako je usmjereno obrazovanje trebalo riješiti problem nezaposlenosti kao važnog uzroka socijalnog nezadovoljstva stvaranjem posljedične veze između potreba radnih organizacija i nivoa obrazovanja, drugi temeljni faktor, pored školskog sustava, privreda, "nije surađivala".“ (prevela Helena Perišić, Baćević, 2006, str. 120) Upravo u odsustvu prilagodbe ekonomije i privrede koncepciji usmjerenog obrazovanja leži glavni razlog njegova neuspjeha. Kako se ispostavilo, uspostavljanje veze između obrazovanja i proizvodnog sektora bilo je puno

teže nego što se prvobitno pretpostavljalo. Reformom se predviđalo kako će se veći dio stručnog osposobljavanja provoditi u tvornicama, poduzećima i proizvodnji, što je mladima trebalo pružiti iskustvo rada iz prve ruke u budućim zanimanjima. Međutim, industrija nije u potpunosti prihvatila ideju niti je proizvodni sektor htio sudjelovati u upravljanju obrazovanju. „Iako je bilo primjera dobre suradnje škola i tvornica, oni u kojima su polaznici prihvaćeni samo da bi zadovoljili zakonske zahtjeve, ali nisu stvarno integrirani u proizvodni proces, činili su se mnogo brojnijima.“ (prevela Helena Perišić, Baćević, 2014, str. 41)

Ono što autori obrazovne reforme nisu mogli predvidjeti, a njeni su se kritičari usudili spomenuti samo tiho, bilo je da je gospodarstvo u razdoblju uvođenja i početne provedbe reforme poprimilo daljnji pad. Proizvodni rezultati prestali su rasti, a rastuća nezaposlenost dostigla je rekordno visoku razinu (Baćević, 2014).

Prema Milenović (1980) suradnja usmjerenog obrazovanja i proizvodnje je „popustila“ na četiri točke. Autor navodi kako se usmjereno obrazovanje ostvarivalo u složenim društvenim i ekonomskim uvjetima tijekom provođenja mjera ekonomske stabilizacije što je dovelo do nepovoljnog materijalnog položaja obrazovanja zbog ograničavanja materijalnih sredstava, nerazvijenih odnosa slobodne razmjene rada i slično. Drugi problem koji autor navodi je usporen tempo zapošljavanja mladih zbog loše ekonomske situacije u kojoj su se nalazile organizacije udruženog rada te neadekvatne razvojne politike u prethodnim razdobljima te znatno bržeg tempa razvoja usmjerenog obrazovanja nasuprot sporom tempu razvoja proizvodnje. Osim toga, privreda nije bila spremna prihvatiti mladu generaciju koja je dobila veći nivo općeg obrazovanja i koju je trebalo kroz udruženi rad, odnosno kroz obrazovno-radnu praksu u okviru pripravničkog staža, pripremiti za neposredno uključivanje u radni proces konkretne tehnologije rada. Posljednja točka odnosila se na problem o kojemu se već prije govorilo u radu, točnije radilo se o neosiguravanju realno planiranih kadrovskih i obrazovnih potreba od strane organizacija udruženog rada, što je dovelo do stihijskog razvoja mreže škola usmjerenog obrazovanja (Milenović, 1980).

Ratković (1977) navodi kako su materijalno-financijski uvjeti bili poprilično nepovoljni. Analizom stvarnih materijalnih uvjeta u usmjerenom obrazovanju autor je došao do podataka o niskim osobnim dohocima, nedostatku sredstava za zajedničku potrošnju,

nedostatku školskih prostora, zastarjele nastavne tehnike te ograničenih sredstava za investicije i materijalne troškove. Sve to upućuje na slijedeće zaključke: „1) limitirajući faktori i restriktivne mjere u usmjerenom obrazovanju usporavaju reformu odgojno-obrazovnog rada; 2) nužno je povećati sredstva za usmjereno obrazovanje, odnosno determinirati tu stopu, bar, u granama koje su spremne to prihvatiti radi: proširene obrazovne djelatnosti, reforme programa (proširuju se), sredstva za investicije (jer u nekim sredinama nastava se odvija i u tri smjene – skućeni prostor, loša nastavna tehnika).“ (Ratković, 1977, str. 136)

Iz svega napisanog, vidljivo je kako reforma te kasnije i provedba usmjerenog obrazovanja nije uspjela ostvariti jedan od glavnih zadanih ciljeva, odnosno nije stvorila veće mogućnosti zapošljavanja mladima koji dolaze na tržište rada, već je, u jednu ruku, pridonijela povećanju neusklađenosti obrazovanja i rada. Prema podacima koje navodi Ratković (1977) u Slavoniji i Baranji je 1976. godine bilo nezaposleno 17944 radnika, dok se prema podacima samointeresne zajednice za zapošljavanje predviđalo kako će 1977. godine biti potrebno 21741 radnika. Kada su se ove brojke usporedile s brojem mladih koji su 1977. godine završavali usmjereno obrazovanje, uočeno je kako će više od 30% nove radne snage ostati nezaposleno.

Autorica Baćević (2006) navodi kako su se i u sferi organizacije obrazovanja očitovali brojni problemi poput neusklađenosti obrazovnih politika među republikama, nedostatka komunikacije sa stručnom javnošću, preopterećenosti učenika te njihov "otpor" obrazovanju za radnička zanimanja. Smiljanić (1986) je jedan od autora koji je otvoreno progovorio o animozitetu između provoditelja reforme usmjerenog obrazovanja i stručne, odnosno znanstvene javnosti, ističući da je jedan od problema što su se „(...) prosvjetni organi ogradili od stručne i ostale javnosti, nisu prihvaćali stručna mišljenja, primjedbe i prijedloge i što sve do 1981. godine nisu priznavali slabosti i proizašle probleme. Tada su priznali neke slabosti, ali su izbjegli priznati koje su slabosti proizašle odlukom prosvjetnih organa. (...) ignorirali su prijedloge akademika, profesora na fakultetima, ostalih znanstvenika, stručnih i javnih radnika – koji su predlagali da se suštinski raspravlja i razmotri praksa i koncepcija srednjeg usmjerenog obrazovanja.“ (Smiljanić, 1986, str. 647-648) Autori poput Smiljanića (1986) te Smilevskog (1987) ukazivali su na elemente koji su pokazivali nefunkcionalnost usmjerenog obrazovanja. Ono što su oni

smatrali jednim od najvećih problema bilo je to što se usmjereno obrazovanje nije zasnivalo na posebnoj teoriji te prijedlog koncepcije nije bio znanstveno pripremljen niti su ga prije masovne primjene eksperimentalno provjerili na potrebnoj populaciji.

Osim toga, reformom se nije uspio ostvariti niti cilj smanjenja upisivanja neproizvodnih zanimanja i zadržavanja učenika u proizvodnim zanimanjima s kojima bi mladi nakon obrazovanja ulazili u organizacije udruženog rada materijalne proizvodnje. „Navala“ na fakultetsko, odnosno visoko obrazovanje, bila je donekle i nezavisna posljedica samog usmjerenog obrazovanja: zahvaljujući "kvotama" za upis na određene profile, veliki broj učenika birao je struku koja ih nije zanimala, samo da bi, jednom kada je završe, iskoristili gotovo neograničenu prohodnost odnosno mogućnost "doškoloavanja" u usmjerenom obrazovanju, i upisali se na fakultete.“ (Baćević, 2006, str. 122) Postojao je važan razlog zašto se veći postotak učenika nije usmjeravao ka proizvodnim, umjesto "intelektualnim" zanimanjima. Razlog se vidio u tome što radnička zanimanja nisu bila vrednovana koliko intelektualna, odnosno usmjeravanje ka proizvodnim zanimanjima nije garantiralo ni zaposlenje, ni napredovanje, a još manje financijsku moć (Baćević, 2006).

Bez obzira na sve probleme s kojima se usmjereno obrazovanje suočavalo te što je obrazovna politika bila uglavnom neučinkovita i administrativno opterećujuća, usmjereno se obrazovanje provodilo u većini republika do raspada Jugoslavije, a u nekima i nakon toga. „Razdoblje raspada Jugoslavije i uslijed toga oružani sukobi bili su pogubni za obrazovanje, ne samo zbog štete nastale na infrastrukturi zbog rata i ekonomskog kolapsa, već i zbog raseljavanja velikih skupina ljudi, uključujući učenike i nastavnike, i sveukupni šok koji su sukob i posljedice nakon toga prouzrokovali društvima u regiji. To je također rezultiralo brzom nacionalizacijom nastavnih planova i programa širom regije bivše Jugoslavije, što je odraz procesa raspada.“ (prevela Helena Perišić, Baćević, 2014, str. 4-5) U Hrvatskoj je 1990-ih godina došlo do polaganog uvođenja gimnazija i ukidanja usmjerenog obrazovanja čime se odgojno-obrazovni sustav vratio na sustav prije „Šušvarove reforme“.

Zaključak

Reforma srednjoškolskog obrazovanja u socijalističkoj Jugoslaviji 1974. godine nije bila usmjerena isključivo na smanjenje nezaposlenosti i jačanje gospodarstva. Njezin glavni pokretač bio je ideološki, odnosno radilo se na redefiniranju odgojno-obrazovnog sustava koji bi u potpunosti bio prožet idejama marksizma i socijalističkog samoupravljanja. Ideja provoditelja reforme bila je usmjerena na pravilno poučavanje mladih tehničkim i stručnim vještinama kroz stjecanje teorijskog i praktičnog znanja u školama i organizacijama udruženog rada.

Usmjeravanje obrazovanja ka zanimanjima značilo je da su srednje škole bile povezane s poduzećima i tvornicama koje su bile u njihovoj geografskoj blizini te se tako razmjena između obrazovanja i rada odvijala u sve više atomiziranim jedinicama. U praksi je to značilo da su učenici i studenti pohađali školu u mjestima gdje su odrastali i najvjerojatnije su završili radeći (ili barem tražeći posao) u istom mjestu u kojem su pohađali školu. Oni koji su pohađali fakultete birali su fakultete u istoj republici, što je značilo kako će nakon završetka studija vjerojatno raditi (ili, opet, tražiti zaposlenje) u istoj republici i regiji iz koje dolaze.

Razvoj i implementacija usmjerenog obrazovanja pokušali su riješiti dugoročne, dublje i strukturne uzroke nemira. Naglasak reforme na strukovnom obrazovanju i osposobljavanju, usmjeren je na rješavanje endemske nezaposlenosti, koja je postala jedan od glavnih izvora nezadovoljstva, posebno među diplomiranim studentima i učenicima koji prvi put dolaze na tržište rada. Programi i stupnjevi obrazovanja u srednjoškolskom obrazovanju trebali su učenicima sa završenim srednjim obrazovanjem pružiti vještine i poticaje za izravno ulaženje u svijet rada, umjesto za visoko obrazovanje gdje su, kako je predloženo u dokumentima o reformi, stekli uglavnom neprimjenjive vještine. Autori obrazovne reforme smatrali su kako je nezaposlenost glavni pokretač nezadovoljstva; osiguravanje zaposlenja (bilo koje vrste), shodno tome, smatralo se lijekom za objektivne izvore ovog nezadovoljstva. Ova je namjera stajala i iza naracije o "revalorizaciji" produktivnog rada: očekivalo se da će više poticaja za rano uvođenje na tržište rada smanjiti atraktivnost sveučilišnog obrazovanja za maturante u srednjim školama. Uvedene su strukturne mjere, poput ukidanja općeg, gimnazijskog

srednjoškolskog obrazovanja koje je do tada predstavljalo glavni put ka sveučilišnom obrazovanju kako bi podržale i dodatno potaknule orijentaciju studenata prema "produktivnim" zanimanjima.

Na kraju, kada se gleda iz perspektive provedbe, čini se kako je reforma usmjerenog obrazovanja bila izuzetan neuspjeh. Reformom se nije uspjela povećati zaposlenost, nije se uspjela osigurati funkcionalna integracija obrazovanja i industrije što je doprinijelo produbljivanju neusklađenosti između znanja koje prenosi obrazovanje i vještina koje su potrebne na tržištu rada. Kada je riječ o administraciji i upravljanju, usmjerenost obrazovanje predstavljalo birokratsku zagonetku jer je izdano tek nekoliko smjernica za provedbu te nisu osigurana nova sredstva za nadogradnju opreme potrebne za razvoj novog načina učenja i poučavanja. Reforma srednjoškolskog obrazovanja stekla je reputaciju jedne od najomraženijih reformi u SFRJ. Nedovoljno pripremljena i u osnovi neprihvaćena nije uspjela pomoći u rješavanju ekonomskih i društvenih problema, štoviše, bila je samo još jedan propali eksperiment. Nakon osamostaljenja u Hrvatskoj se 1991. godine napušta koncept usmjerenog obrazovanja i vraća se stari model srednjoškolskog obrazovanja sa četiri osnovne vrste srednjih škola – gimnazije, umjetničke škole, četverogodišnje strukovne i trogodišnje obrtničke škole.

Literatura

Baćević, J. (2006) "Pogled unazad" Antropološka analiza uvođenja usmerenog obrazovanja u SFRJ. Dostupno na: http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Articles/bacevic_usmereno_obrazovanje_u_SFRJ.pdf [18. kolovoza 2019]

Baćević, J. (2014) *From Class to Identity: The Politics of Education Reform in Former Yugoslavia*. Budimpešta: Central European University Press.

Bakica, F., Škrabić, F. (1977) Elementi povezivanja organizacija odgoja i obrazovanja s udruženim radom. *Školski vjesnik: časopis za pedagoška i školska pitanja*, 26 (3), str. 193-200.

Bulović, I (1977) Prilog o reformi odgojno-obrazovnog sustava. *Pedagoški rad: časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja*, 32 (5-6), str. 235-243.

Đurišić, M. (1974) *Izgradnja novih društveno-ekonomskih odnosa u oblasti obrazovanja*. Beograd: Institut za istraživanje i razvoj obrazovanja.

Enciklopedija Jugoslavije (1988) Bibliografija. 2. izd. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Sv. 5.

Georgeoff, P. J. (1982). *The Educational System of Yugoslavia. Education around the World*. Washington D.C.: Office of International Education (ED). Dostupno na: <https://eric.ed.gov/?id=ED221454> [27. kolovoza 2019.]

Irvine, J. (2008) The Croatian Spring and the Dissolution of Yugoslavia. U: Cohen, L. J., Dragovic-Soso, J., ur., *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*. West Lafayette: Purdue University Press, str. 149-178. Dostupno na: https://www.academia.edu/4320652/The_Croatian_Spring_and_the_Dissolution_of_Yugoslavia?auto=download [26. kolovoza 2019.]

Jergović, M. (1977) Uvođenje završnog stupnja usmjerenog obrazovanja. *Pedagoški rad: časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja*, 32 (7-8), str. 353-364.

Jergović, M. (ur.) (1980) *Osnovno i srednje usmjereno obrazovanje u Jugoslaviji (Programska struktura, zajednička programska jezgra i daljnji pravci reforme odgoja i obrazovanja)*. Zagreb: Stalna konferencija ustanova za unapređivanje odgoja i obrazovanja SFR Jugoslavije, Komisija za programiranje i organizaciju sistema odgoja i obrazovanja.

Jurković, Z. (1984) Povezivanje obrazovanja s cjelinom udruženog rada uz nove odnose i šire okvire odgojno-obrazovnog rada - aktualni su zadaci samoupravnog socijalističkog preobražaja odgoja i obrazovanja. *Pedagoški rad: časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja*, 39 (1-2), str. 1-11.

Klasić, H. (2012a) *Jugoslavija i svijet 1968*. Zagreb: Naklada Ljevak d.o.o.

Klasić, H. (2012b) Svibanjsko savjetovanje 1968: ekonomsko-politička platforma Hrvatskog proljeća. U: Jakovina, T., ur., *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, Filozofski fakultet, Fakultet političkih znanosti, Pravni fakultet, str. 57-74.

Milenović, G. (1985) Ostvarivanje i pravci usavršavanja nove koncepcije srednjeg usmerenog obrazovanja. *Nastava i vaspitanje*, 34 (4), str. 610-640.

Mišina, M. (1978) Pedagoška služba u centru srednjeg usmjerenog obrazovanja. *Pedagoški rad: časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja*, 33 (3-4), str. 101-113.

Munjiza, E. (2009) *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Filozofski fakultet; Slavonski Brod: Hrvatski pedagoško-književni zbor, Ogranak Slavonski Brod.

Narodne novine (1979) Zakonu o izmjenama i dopunama Zakona o srednjem obrazovanju. *Prosvjetni vjesnik: službeno glasilo republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu SR Hrvatske*, 32 (5), str. 121-122.

Peruško, U. (1974) Zadaci Saveza komunista Hrvatske u daljenjem razvoju odgoja i obrazovanja. *Pedagoški rad: časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja*, 29 (1-2), str. 1-15.

Pilić, Š. (2005) In memoriam: Stipe Šuvar (1936 – 2004). *Revija za sociologiju*, 36 (3–4), str. 225–229. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/4486> [13. kolovoza 2019.]

Podrebarac, V. (ur.) (1985) *Socijalistički samoupravni preobražaj odgoja i obrazovanja u SR Hrvatskoj : 1974-1984*. Zagreb: Školske novine.

Radeka, I., Batinić, Š. (2015) Pedagogy and school system in Croatia between the end of WorldWar II and the end of 1950s. *Sodobna pedagogika*, 66/132(2), str. 42-63.

Ratković, M. (1977) Usmjereno obrazovanje u Slavoniji i Baranji: problemi, dileme, perspektive. *Život i škola*, 26(3-4), str. 128-146.

Republička samoupravna interesna zajednica odgoja i usmjerenog obrazovanja SR Hrvatske (1982) *Zakon o usmjerenom obrazovanju*. Zagreb: SOUR „Vjesnik“.

Rusinow, D. (2008) *Yugoslavia: Oblique Insights and Observations*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

Savez komunista Jugoslavije (1974) *Dokumenti X kongresa Saveza komunista Jugoslavije o vaspitanju i obrazovanju*. Beograd: Institut za istraživanje i razvoj obrazovanja – OOUR Zavod za proučavanje školskih i prosvetnih pitanja.

Smilevski, C. (1987) Usmereno obrazovanje kao permanentno obrazovanje. *Pedagogija: časopis Saveza pedagoških društava Jugoslavije*, 1987 (2), str. 169-217.

Smiljanić, Đ. (1986) Zajednička osnova (prva faza) srednjeg usmerenog obrazovanja. *Nastava i vaspitanje*, 35 (4-5), str. 634-649.

Svilokos, B. (1974) O nekim pitanjima reforme gimnazije. *Pedagoški rad: časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja*, 29 (5-6), str. 200-213.

Šuvar, S. (1975) Aktualni zadaci u odgoju i obrazovanju. *Pedagoški rad: časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja*, 30 (1-2), str. 1-13.

Šuvar, S. (1977) *Škola i tvornica*. Zagreb: Školska knjiga.

Šuvar, S. (1982) *Vizija i stvarnost u socijalističkom preobražaju obrazovanja*. Osijek: Pedagoški fakultet.

Trojak, V. (2015) *Ekonomska situacija u Jugoslaviji u drugoj polovici 1960-ih godina kao katalizator studentskih prosvjeda 1968*. Magistarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.

Dostupno

na:

[https://www.academia.edu/25834251/Ekonomska situacija u Jugoslaviji u drugoj polovici 1960-ih godina kao katalizator studentskih prosvjeda 1968](https://www.academia.edu/25834251/Ekonomska_situacija_u_Jugoslaviji_u_drugoj_polovici_1960-ih_godina_kao_katalizator_studentskih_prosvjeda_1968). [24. travnja

2019.]

Vrgoč, H (1977) Nastavni programi odgojno-obrazovnog usmjerenja srednjeg obrazovanja. *Pedagoški rad: časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja*, 32 (7-8), str. 365-371.

Žilić, I. (2016) General versus Vocational Education: Lessons from a Quasi-Experiment in Croatia. *Radni materijali EIZ-a*, (8), str. 5-27. Dostupno na:

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=247784 [27. kolovoza

2019.]